

„РАЧУНАЈТЕ НА НАС”: ТИТОВАТА ЩАФЕТА ИЛИ ЩАФЕТАТА НА МЛАДОСТТА

Димитър Григоров

*U ime svih nas iz pedeset i neke,
Za zakletvu Titu ja spevao sam stih,
Ne spominjem prošlost i bitke daleke,
Jer rođen sam tek posle njih.*

*[От името на всички нас от петдесет и някоя
за клетва към Тито спявал съм стих,
не споменавам миналото и далечните битки,
понеже роден съм малко след тях]*

*Първи куплет на песента Računajte na nas [Разчитайте на нас]
Dj. Balašević-T. Milaković-Dj. Balašević*

Тито изглежда е нещо като *success story* на източноевропейския социализъм. Преди да бъде обявена за „Титоник”¹, „неговата” Югославия е считана за соцстраната, където има рок и хеви метъл плочи, „дънки”, комикси и „американски” филми, а „местните” се радват на правото да пътуват и работят в чужбина, т.е. на Запад (впрочем от средата на 60-те). Югославия обаче има и едно друго лице – култът към своя вожд. Документалните кадри и фотоси са запечатали сцени, представящи как ескорти от черни мерцедеси и мотоциклети, съпровождащи открития президентски „мечок”² или ролсройс, от който изправен маха вече доста напълнелият Йосип Броз, преминават сред

1 За тази метафора вж. Стоянович, Св. От ТИТОник до сръбската демократична революция. С., Изток – Запад, 2004; Угрешич, Д. Министерство на болката. С., Факел експрес, 2005, с. 17.

2 Мечок, мечка – жаргон за мерцедес.

кортеж от червени знаменца, а над тях са окачени червени лозунги с надписа „Разчитайте на нас“ (цветовото съчетание на черни автомобили с червени знамена и лозунги гротескно и абсурдно напомня елементи от символиката на анархистите, макар да са резултат от държавна декорация, която би ударила радикалния анархист в стомаха). В чест на Титовия рожден ден на стадиона на Югославска народна армия (ЮНА) множество хора се трансформират в живи картини *la* Северна Корея³, представляващи надписи като *Волимо те* („Обичаме те“), подписа на Броз или пък се превръщат във веещи се югославски знамена, в картата на самата Югославия или в сърп и чук. За останалите източноевропейци обаче това остава или незабелязано, или пък, ако случайно са му обърнали някакво внимание, то изглежда не им прави кой знае какво впечатление. Показателно е, че в биографията, посветена на един от най-големите български илюзионисти, Астор – е включена отделна глава, наречена „Лукс. Красавици. Чужбина. Всичко това само в Белград“, която описва живота на мага в югославската столица през 60-те. Фокусникът, който е впечатлен от западните коли и неоновите светлини, все пак отбелязва висящите навсякъде портрети на Й. Б. Тито. Нощният живот в югославската столица и нагласените красавици обаче заемат много по-голямо място в спомените на илюзиониста, отколкото култа към Броз⁴.

Макар явно и да не е най-важната югославска характеристика, култът към Тито представлява интересен частен случай от общия проблем за култа към личността в Източна Европа най-малкото поради това, че най-либералната европейска социалистическа страна създава образ на политическия си водач, който е твърде сходен с образите,

³ Такова сравнение със Северна Корея прави историкът Милан Протич. Глас јавности, 25.05.2005, или в интернет на адрес: <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2005/05/25/srpski/D05052401.shtml>

⁴ Гозес, И. Астор. Господарят на магията. С., [б. г.], 54 – 61.

които изграждат такива „хард“ режими като албанския на Ходжа или румънския през 80-те години. Титовият култ се отличава с разработен ритуал, който се повтаря всяка година. Особено важен и специфичен елемент в този ритуал е т.нар. Титова щафета, или Щафета на младостта, която, поне според мен, в най-пълна степен представя маршала като наднационален лидер и в същото време е най-масовото общоюгославско събитие, в което през годините са участвали милиони жители на страната.

Преди накратко да представя основните извори и литературата, която съм ползвал, ще обясня някои от сръбските думи, които се срещат в текста и най-бегло ще очертая мястото на щафетата в общото величаене на лидера.

Съвсем очевидно е, че мероприятието е свързано с щафетно бягане. По време на това бягане участниците си предават *палица* (щафета или палка), в която се намира пожелание към вожда или *порука* (поръчение) с обещания, давани на водача. Палиците се предават на 25 май, или денят, обявен за рождена дата на Тито⁵. По този начин

5 Официално се счита, че Броз е роден на 7 май и засега никой не е дал задоволително обяснение защо е избрана датата 25 май (Сега се прокарват версии, че и дата 7 май не е сигурна, а като възможни дни се посочват 5, 6 и 12 март или 1, 7 и 25 май 1892 г.; 6 февруари, 14 март, 7 или 25 май на следващата 1893 г. Вж. Симић, П. Светац и магле. Тито и његово време у новим документима Москве и Београда. Београд, 2005, с. 23. Според някои сведения рожденият ден на Сталин също е бил не бил отбелязван в точния ден, когато се е появил на бял свят http://stalinism.ru/zhivoy_stalin/kogda_rodilsya_stalin-2.html);). Рожденият му ден се превръща в най-голямото югославско тържество, независимо че националният празник на страната е Денят на републиката, или 29 ноември. Както обаче пише в историята на СФРЮ за „повтарящи ученици“, това е „празник, който никой не празнуваше“. Novačić, D. SFRJ za ponavljače. Beograd, 2005, 97. Изместването на националния празник от рождения ден на ръководителя е показателно за размерите на култа към личността в Югославия. На Балканите в

проявата е съставна част от честването на рождения ден на Тито, който от 1956–1957 г. се отбелязва и като Ден на младостта, а щафетата вече е предавана на стадион „ЮНА“ като част от заключителната *приредба* (честване), показвана на грандиозен *слет* („събор“, но също може да се преведе с хубавата „прабългарска“ дума „хепънинг“).

Извори

Съществува значителна по обем архивна документация за щафетата. Тя се съхранява в най-различни национални и местни архивохранилища, пръснати из вече бивша Югославия. Документите, които аз съм ползвал в настоящата статия, са от фонда на Съюза на социалистическата *омладина* (младеж) на Югославия (ССОЮ). Съхраняват се в бившия архив на Югославия, който все още се нарича Архив на Сърбия и Черна гора и се намира в Белград⁶. Документацията е особено богата след 1956 г., когато омладинците се превръщат в основния организатор на мероприятиято. Фондът изобилства от официални документи, представляващи решения на централните органи на омладината, писма до републиканските младежки организации, кореспонденция, свързана с координацията на мероприятиято с различни държавни органи и обществени организации и др. Във фонда са запазени също пропагандни материали като различни брошури, посветени на щафетата, официалните плакати към нея, текстовете на песните. Заедно с това са запазени ценни свидетелства за техническото и професионалното „организиране и провеждане“ на проявата като сценариите за слета, карти на маршрутите, по които трябва да премине щафетата, скици на заключителната *приредба* на стадиона периода 1978–1989 г. подобно явление се забелязва и в Румъния, където 26 януари, рожденият ден на Николае Чаушеску, засенчва националният празник 23 август.

6 Архив Србије и Црне Горе (АСЦГ), Фонд 114, Савез социјалистике омладине Југославије (ССОЈ).

на армията, поканите за гостите, официалната програма, раздавана на още по-официалните лица, многобройни бележки за осчетоводяването на разходната част и прочие. Общо взето обаче, когато става въпрос за тема, свързана с култа към личността архивните документи са по-скоро от второстепенно значение. Друг тип информация изглежда е по-важен. Задължителна е пресата. Тя редовно отразява щафетите и публикува снимков материал за тях. Особено интересни са регионалните публикации, които описват местните прояви на ритуала и така обогатяват картината за него. Изключително полезни са пропагандните издания, проследяващи историята на щафетата. Като цяло те разглеждат т.нар. главни щафети до 1956 г. и единната Щафета на младостта със заключителната *приредба*⁷. Има и такива обаче, които се занимават с различни, да ги наречем, „помощни“ инициативи като примерно пионерските щафети, свързани с отделни „поръчения“, ангажиращи „подрастващите“ в участие във викторини за Тито, писане на стихове за него, рисуване и др.⁸ Интересни за също така

7 Deset godina Titove štafete. Beograd, 1956; *Stefanović, M.* Pozdravi iz srca. Štafeta Tito – Mladost. Savezni odbor za proslavu Dana mladosti, Mladost, Beograd, 1977; Titova štafeta Štafeta mladosti. Beograd, 1985; *Rabrenović, G.* Potrebe i interese omladine i njeno učešće u društveno – političkom životu mesne zajednice. Mladi beogradski podstanari. Dan mladosti. Juče, danas, sutra. Beograd, 1987; *Stefanović, M., M. Drulović.* (autor predgovora). Titova štafeta mladosti. Beograd, 1988; *Stefanović, M., M. Baljak, D. Petrović, Z. Sekulić, B. Vasić,* Titova štafeta mladosti. Beograd, 1989.

8 Trešnjevska. Prigodno izdanje za „Dan mladosti“. Zagreb, 1962; *Debeljković, Br.* Dan mladosti. Slikovna građa. Beograd, 1972; Rumeno zvijezde pobjednice: Šliterarni radovi učenika osnovnih škola Slavonje i Baranje. Dan mladosti 1977. Zavod za unapređivanja osnovnog obrazovanja. Osijek, 1977; *Subotić, Ml.* Pletenica djetinja mašta. Šliterarni radovi učenika osnovnih škola Slavonje i Baranje. Dan mladosti 1978. Pionirska štafeta. Pozdrav pionira SR Hrvatske drugu Titu 1978. godine. [S.I.], 1978; Osijek, 1978; Pionirska štafeta. Pozdrav pionira SR Hrvatske drugu Titu 1979. godine. [S.I.], 1979;

юбилейните публикации, посветени на щафетата в еди-кой си район или населено място. От тях тук съм ползвал тази за проявата в Крагуевац – градът, който е считан за „люлка“ на щафетата⁹. Наред с пропагандните книги и брошури за по-пълното разкриване на темата задължителни са фото-, аудио- и видео- материалите. Такива се съхраняват в „Музея 25 май“, като част от Архива на президента на Югославия¹⁰. За жалост поради технически причини нямах възможността да ползвам филмите за щафетите в музея, но затова пък съм гледал части от тях в два архивни филма, излъчени през миналата година по сръбската държавна телевизия РТС. Всъщност тези филми ми бяха от най-голяма полза при вникването в проблематиката, защото, ако една снимка е 1000 думи, както твърдят някои, то какво да кажем за един филм.

Литература

Съвременна историография по въпроса практически няма. Едва в две научни публикации може да се каже, че проявата е разгледана аналитично, макар и съвсем накратко¹¹. В ценния постмодерен сборник *VLASTITO*

Trkulja, A. *Pesnička štafeta* 79. *Zajednica knjizevnihi klubova Srbije*, Beograd, 1980; *Pionirska štafeta. Pozdrav pionira SR Hrvatske drugu Titu* 1980. godine. [S.l.], 1980; *Сунце нас затекло у мају. Мајска песничка штафета. Деца Палилуле 1973–1979*. Београд, 1980.

9 Степановић, Ж. Крагујевачка штафета Титу – Крагујевац. С поводом обележавања 40 година од поласка прве штафете. Крагујевац, 1985. Впоследствие в Крагуевац самата щафета се превръща в обект на почитание – през 1977 г. там е издигнат първият неин паметник. Степановић, Ж. Цит. съч., с. 3.

10 В същото хранилище има и фонд на самите щафетни палици, които според служителите на музея са над 20 000, като са запазени и съдържащите се в тях поруки.

11 След като този материал вече бе набран успех да се сдобия със студията на Оливера Милосавлевич за отношенията владетел/вожд – подрастващи (Milosavljević, O. Otac – genije – ljubimac. *Kult vladara – najtrajniji obrazac vaspitavanja deca*. – В: сб. *Тене и деца*.

iskustvo, past-present етнографът Иван Чолович прави оригинални заключения за някои от функциите на явлението¹². аз съм цитирал този автор неведнъж в хода на изложението. Наскоро в сръбския *Годишњак за друштвену историју* (Годишник за социална история) излезе една статия на Олга Манойлович Пинтар¹³. Авторката разглежда щафетата като част от проблема за традицията или липсата на традиция в югославските представи за „владетеля“ преди и след Втората световна война. Пинтар набляга на континуитета в отдаването на почести към лидера и по този начин се вписва във все по-нарастващия брой публикации, посветени на социалистическите вождове, които отделят сериозно внимание на предпоставките за изграждането на култ към личността, преди комунистите да наложат властта

Srbija u Modernizacijskim procesima XIX i XX veka. Br. 4. Beograd 2006, s. 188-292), а също така разбрах, че изследователят от сръбския Институт за съвременна история д-р Коста Николич е издал своята отдавна запланувана книга за титовия култ в периода 1944-1949 г. (Николић, К. Тито говори што народ мисли. Култ Јосипа Броза Тита 1944-1949. Београд, 2006), която вероятно засяга настоящата тема. Нямах възможност да цитирам тези две проучвания. Тук съм ползвал и една монография, посветена на Деня на младостта в гр. Лесковац - Стојковић, Ж., Хр. Ракић. Мајске свечаности у Лесковцу и околини (1945-2000). Лесковац, 2003. Монографията съдържа изключително ценни данни за щафетата в този административен център, но е дело на двама любители-краеведи (единият от авторите е бил първият декан на Техническия факултет в Лесковац, а другият - директор на Народния музей в града) и въпреки безспорните си качества, на книгата не и достига аналитичност и задълбоченост. Освен това изданието е на Общинския комитет на Съюза на сдруженията на борците от народноосвободителната война и е малко или много политизирано.

12 Čolović, I. O maketama i štafetama. – In: VLASTITO iskustvo, past-present. Radonja Leposavić (ред). Beograd,

13 Манойлович Пинтар, О. „Тито је стена“. (Дис)континуитет владарских представљања у Југославији и Србији XX века. – Годишњак за друштвену историју, IX, св. 2–3, 2004.

си на Балканите¹⁴. Според мен като причина за неголемия брой изследвания в бившето югославско пространство, засягащи щафетата, може да се изтъкне това, че огромен брой югославяни са участвали (1/3 от населението според едно пропагандно издание от 1985 г.¹⁵) в мероприятиято, неговата история и организация им е твърде позната и така темата не е особено интересна. Ето защо и малкото автори, които посочих, не я представят самостоятелно, а гледат да я ситуират в някой по-широк проблем. Интересно е, обаче, че щафетата не е попаднала в проучванията, дело на чуждестранни изследователи. Препологам, че този пропуск се обяснява с това, че изследователите са се концентрирали в разпада на Югославия и разглеждат социалистическия период главно, за да търсят едни или други предпоставки за случилото се през 90-те.

14 ЗаконтинуитетанакултакъмвождавЮгославиявж.например обобщаващото съчинение на *Kuljić, T. Tito. Sociološkoistorijska studija*. Institut za političke studije. Beograd, 1998. През 2005 г. излиза второ, допълнено издание: *Tito: sociološko-istorijska studija*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „**Ђарко Зренјанин**“, 2005; проблемът кратко, но много атрактивно е набелязан и от *Мишков, Хр.* Многоликият Тито – как една биография се променя в зависимост от политическата конюнктура. – Във: Историята – начин на употреба. Историческото наследство в пропагандата, масовата култура, туристическата индустрия. Варна, [2006], 120–121. Вж. за румънския случай например *Boia, L. Istorie și mit în conștiința românească*. București, 1997; *Cioroianu, A. Ce Ceaușescu qui hante les Roumains. Le mythe, les representations et le culte du Dirigeant dans la Roumanie communiste*. Bucarest, 2004; за България – *Поппетров, Н.* Образът на цар Борис III в дневния ред на българското общество 1918–1943. – Исторически преглед, № 1–2, 2002; *Знеполски, И.* Сталин и Димитров: Конструирание и употреба на един политически мит. – Култура, № 3, 26 ян. 2007; № 4, 2 февр. 2007 (или в Интернет на адрес <http://www.kultura.bg/article.php?id=12549>)

15 *Titova štafeta Štafeta mladosti*. Beograd, 1985, с. 7. Пропагандното издание е достъпно в Интернет на адрес http://anamnesis.info/resources/Titova_stafeta.pdf

Традицията

Изглежда, че нещо като щафета съществува и преди Втората световна война да обхване Югославия. Първообраз на слетовите също може да се открие в междувоенния период. Така сходни прояви се правят от организацията на соколите в чест на рождения ден на престолонаследника Петър Караджорджевич, който е бил вожд на соколите¹⁶. През 1939 г. от Крагуевац тръгва първата щафета, която е посветена на рождения ден на младия крал Петър II Караджорджевич¹⁷. Съществуват доста спорни засега данни, че властите правят опит да превърнат тази инициатива в общоюгославски ритуал и през 1941 г. щафета в чест на краля тръгва от Любляна¹⁸. За разлика от бъдещата словенска столица обаче шумадийският център Крагуевац „и в миналото“ е прославял значителни събития, само че с носенето на запалени факли. През 1886 г. така бил посрещнат първият влак, а през 1938 г. – отпразнуван новият водопровод. Особено силен бил и споменът за олимпийската факла, която през 1936 г. минала през Крагуевац, задържайки се за малко пред Паметника на убитите във войните между 1804–1918 г. шумадийци¹⁹. Паленето на факли в чест на важни дати и най-вече като форма на преклонение пред вожд (живия или мъртвия) е позната и на други места в Югославия през междувоенния период. Няколко години по-рано, през лятото на 1934 г., соколският комитет на Сараевската жупа решава

„да събуди не само сред соколите, ами и у целия народ на
¹⁶ Манојловић Пинтар, О. Цит. съч., с. 96. Вж. и иконографията на престолонаследника в плакат, публикуван на страниците на Народна одбрана, 1934, № 11, с. 15.

¹⁷ Роден е на 6 септември 1923 г.

¹⁸ „Video sam te kako nosiš štafetu – čudim se sad si protiv nje“, интервю с Пая Грдинич, записано в „Музея 25 май“ през април 2002 г. – In: VLASTITO iskustvo, past-present. Radonja Leposavić (ред). Beograd, с. 111.

¹⁹ Deset godina Titove štafete; Stepanović, Ž. Kragujevačka štafeta Titu, 1985, с. 3, 4; Манојловић Пинтар, О. Цит. съч., с. 98.

Босна и Херцеговина чувство на благодарност към краля освободител Петър I посредством паленето на факла в Сараево, която въодушевените соколи да носят по стръмни планини, гъсти гори и прекрасни поля, през Дрина и Морава в продължение на 350 км до историческото място Опленац. Там, над гроба на крал Петър Освободителя, ще да се запали соколско кандило, което вечно ще гори, напомняйки на поколенията за тяхната благодарност”²⁰. Необходими са около 2000 сокола за осъществяването на идеята. Те се сменят на 50–200 метра. С коли били карани факли, които заменяли изгорелите. Проявата се радва на голям интерес. В пресата са отбелязани ползите, които тя носи: „[...] Всеки очевиден, особено обикновения селянин и селянка усеща, че се извършва нещо велико, красиво, възвишено и свято, докато факлата минава през полята им, че се пробужда [...] народното съзнание и се развива едно усещане, което често е замряло, усещането за миналото”²¹. Щафетата и слетът не са единственият ритуал, който Броз наследява от югославските монарси. Подобно нещо се случва и с т.нар. *Синска алка*²². *Алката*, която представлява демонстрация на ездачески умения, е дългогодишна традиция, запазена в град Син, който се намира в Далматинска Загора. *Алката* води началото си от първите години на XIX в. През 1878 г. неин почетен гост е император Франц Йосиф I. Въодушевеният монарх поканва ездачите да покажат уменията си във Виена и така надпреварата се превръща в една от атракциите на Австро-Унгария²³. След Първата световна война *алката* е запазена, а по повод сватбата на крал Александър през

20 Манојловић Пинтар, О. Цит. съч., 96–97.

21 Istorijski podvig jugoslovenskog sokolstva u Sarajevu. – Vojnički glasnik, № 13, 1. jul. 1934, 95–98. Цит. по Манојловић Пинтар, О. Цит. съч., с. 97.

22 За нея вж. Синска алка. Р. Бобот (ред.). Београд, 1987; Šime, J. Dokumenti i književna građa o sinjskoj alki. Split, 1987.

23 Манојловић Пинтар, О. Цит. съч., с. 95.

1922 г. конната демонстрация се провежда в Белград. Социалистическият режим също я използва. Така през 1959 г. Тито става покровител на алката, а от 1965 г. е обявен за неин доживотен патрон²⁴.

Естествено, когато се говори за продължаването на традициите, трябва да се има предвид, че приликите до голяма степен са формални и мероприятията като щафетата или *слета*, посветен на Деня на младостта, са много по-масови, много по-организирани, и освен това съдържат нови послания, свързани с класовата идеология на режима. Щафетата и съпътстващите я мероприятия изискват значително по-сериозна координация между различни организации и институции, която не е била по силите на Кралство Югославия. Тази координация, както и големите средства, изразходвани ежегодно за проявата, могат да бъдат само по възможностите на партията-държава, създадена след Втората световна война. Има и още една разлика. Преди Втората световна война югославската държава, както и другите балкански страни (вероятно със съмнителното изключение на Турция) не притежават необходимите пропагандни инструменти, с които да мобилизират „масите“ и да канализират или създават масов ентусиазъм, който е задължителен при мероприятията като щафетата. Напротив, Титова Югославия много бързо успява да организира своята пропаганда, която, съчетана с мерки като форсираното ограмотяване, от една страна, и естественото разпространение и развитие на техниката (радиото и после телевизията) от друга, дълго време дава добри резултати. Поне що се отнася до изграждането и поддържането на вярата в лидера.

Кратка история на щафетата

Щафета се организира за пръв път през 1945 г. Тръгва от Крагуевац или там, откъдето започва инициативата на

„полза кралю“ през 1939 г. Според официалната история инициативата „се родила“ спонтанно сред местните омладинци. Това е така само до известна степен. Наистина Тито изглежда научава в последния момент за щафетата и приема *палиците* в Загреб. От друга страна, крагуевачката „самодейност“ се вписва в общоюгославското отбелязване на рождения ден на Броз, предложено от комсомолците на 11 април 1945 г. Освен това отговаря на усилията на сръбските комунисти, които са искали да укрепят влиянието на новия режим и неговия ръководител във все още не изчистената от брадати четници Шумадия.

Още в тази първа щафета участват 12 500 души, които изминават 9000 километра. На 24 май последните бегачи достигат Белград. На площад „Славия“ е изградена почетна трибуна, на която всеки „щафетоносец“ застава под националното си знаме. Между знамената е поставен портрет на Тито. От „Славия“ бегачите тръгват към двореца „Бели двор“. Имената на улиците още не са сменени и така носителите на щафетите течат по улици, наречени „Крал Милан“ и „Милош Велики“. Преддвореца те предават *палиците* на генералния секретар на югославското правителство Митар Бакич²⁵. Значението на проявата е оценено моментално от властите и за носителите на щафетите е осигурен специален самолет, с който да стигнат до Тито. В Загреб Броз получава шест републикански щафети, щафетата на армията, на Белград, Триест, както и т. нар. Синя книга²⁶ (вж. сн. 1) с пожелания от шумадийската омладина. Така още тогава проличава общоюгославският характер на мероприятиято. В следващите години броят на участниците и разстоянието, изминато от тях, ще нарастват непрекъснато, като темповете

25 Deset godina Titove štafete, с. 15.

26 Съхранява се в „Музея 25 май“. Самият музей е подарък за Тито от гражданите на Белград по случай 70-годишнината му през 1962 г. Сега институцията се намира в рамките на Музея за югославска история, макар и с не особено ясен статут.

на увеличението ще бъдат особено впечатляващи в периода на сблъсъка със „страните от лагера“²⁷. Най-масова е проявата от 1952 г., когато десетки главни и локални щафети са носени от над 1 555 000 югославяни, които пробягват 130 000 км. Общо в периода 1945–1956 г. в предаването на щафетата са участвали 10 291 500 югославяни, а палиците изминават цели 877 хил. км²⁸. Тук само ще добавя един дребен детайл. През май 1948 г., само месец преди резолюцията, осъждаща ръководството на ЮКП, маршал Тито приема щафета от българската младеж²⁹. По този повод Йосип Броз отправя

27 Този сблъсък често задава определянето на това, какви щафети да бъдат смятани като главни. Така например през 1952 г. именно в контекста на конфликта Тито – Сталин е решено да бъде включена отделна щафета на граничарите: „Поздравите от нашите граничари и от пограничното население към другаря Тито ще бъдат още един израз на тяхната непоколебима решителност и готовност да жертват всички свои сили за отбраната на своята родина. През миналата година, а и сега границите на отечеството ни ежедневно са изложени на провокации от страна на покорните съветски губернии, информбюровските държави. Мнозина от тях паднаха като жертви на информбюровските злодеи. Загиналите граничари завинаги ще останат като един светъл пример как се обича и брани родината“. АСЦГ, фонд 144, фасцикла, 62, с. 1.

28 Titova štafeta Štafeta mladosti, 11–22. Срв. с данните за периода 1945–1955 г., поместени в юбилейното издание Deset godina Titove štafete, с. 93. Копие от книгата се съхранява и в бившия югославски архив – Архив Србије и Црне Горе [АСЦГ], фонд 144, фасцикла, 62 [листове не са номерирани].

29 „В лицето на Югославия винаги ще имате най-добър приятел и най-верен съюзник, каквото и да се случи“ – заяви маршал Тито пред българските физкултурници. – Народен спорт, № 22, 28 май 1948, с. 1, 4. Ето информацията в „Борба“ от 26 май за отговора на Йосип Броз по повод щафетата на българската младеж:

МАРШАЛ ТИТО КЪМ БЪЛГАРСКАТА МЛАДЕЖ

По случай рождения ден на маршал Тито, 25 май 1948 г., българските физкултурници предадоха на Маршала щафетна палка с поздравите на българската младеж.

Обръщайки се към българските младежи, маршал Тито каза следните думи:

„братски пожелания“ към българския народ, които са публикувани в българската преса. Само след няколко месеца тя ще започне да бълва „змии и гущери“ срещу новия „Юда Троцки“ – „Тито Искаротски“³⁰.

Какво отличава щафетата в първите десет години от съществуването и? Щафетите се делят на главни и локални. В групата на първите влизат шестте републикански щафети и още десетина други, чиито „податели“ се сменят в зависимост от промените в политическата обстановка, например: ЮНА, различни нейни родове войски, по-големите градове, строителите на някой важен обект, по-големите трудови колективи, обществени или спортни организации. Етнографът Иван Чолович посочва, че през 1952 г., когато, както отбелязах, се провежда най-масовата щафета, освен републиканските щафети Тито приема щафетата на

- Използвам този случай да изкажа още веднъж дълбоката си благодарност към българската младеж, към димитровската младеж, която днес се намира тук заедно с нашата младеж, което символично представлява непоколебимото решение на българския народ и на българската младеж, да пази братството, което осъществихме и което ни води към по-добро и щастливо бъдеще. От името на всички ни предайте нашите сърдечни поздрави на българската младеж и на народа на нова, димитровска България и му кажете, че каквото и да се случи в лицето на нова Югославия ще намери своя най-добър приятел и най-добър съюзник. /Борба, Белград, 26 май 1948/. АМВР, оп. 5, а.е. 509, I/100/80/18/4, Речта на маршал Тито към българската младеж, 26.5.1948, л. 1. По пътя си към Белград на 24 май българската щафета е „засипвана с цветя“. В Ниш българските физкултурници, се съединяват с щафетите на Югославската армия, Македония и Сърбия. На тържествения митинг пред „паметника на освободителите на Ниш“ генерал-майор Гайо Войводич заявява: „Щафетата на братския български народ е още едно доказателство за крепкото братство и единство между нашите народи, в духа на които са ги възпитавали Тито и Димитров“. Данас стижу у Београд носиоци Титове штафете. – Борба, бр. 125, год. XIII, уторак, 25 мај 1948, с. 2

30 Стих. „Юда Троцки – Тито Искаротски“, авт. Иван Бурин. – Стършел, № 62, 25 ноем. 1949, с. 2.

свободната територия Триест, тази на югославските пионери, на гражданите на Белград, на жителите на Корушка, на граничарите, на пожарникарите, щафетата на задругарите, на Съюза на автомобилистите и мотоциклетистите, на планинарите, на авиаторите, на стрелците, на колоездачите и на Съюза на конните спортове в Югославия³¹.

Сн. 1 Синята книга с пожеланията на шумадийската младеж до Й. Б. Тито

Йосип Броз приема лично само главните щафети. Локалните щафети са предавани на представителите на местните власти и след това са изпращани за съхранение в Белград. Тук съвсем бегло ще отбележа като пример за такава локална проява щафетата на младежта от Зайчарски окръг през 1945 г. Тази съвсем ранна манифестация на култа към вожда свидетелства за все още недоизпипания ритуал, защото бегачите не си предават палица, а подарък, изработен

³¹ Čolović, I. Цит. съч., с. 141. Срв. с броя на щафетите според писмото на ръководителите на Съюза за телесно възпитание в Югославия „Партизан“ до местните съюзни организации относно решенията, взети на заседанието на управата на „Партизан“ от 6–7 януари 1952. АСЦГ, ф. 114, фас. бр. 62, с. 2.

специално за маршала – една емблема на работническите синдикати. Подаръкът е предадена на *омладината* в Нишки окръг. По пътя си бегачите са посрещани и изпращани от „гражданството, което поздравява маршал Тито и младежта“³².

Сн. 2 Тито приема щафетата от представителя на Народна република Босна и Херцеговина на 25 май 1947 г.

Източник: Борба, бр. 124, год. XII, понедељак, 26 мај, с. 1

До 1955 г. Тито получава щафетите в двореца „Бели двор“. През въпросната година юбилейната десета по ред щафета за пръв път е посрещната на стадиона на ЮНА пред погледите на 50 хил. зрители. На следната година президентът приема шестте републикански щафети и тази на армията пред „Бели двор“, след което се отправя към стадиона на ЮНА. Там отново 50 хил. зрители бурно го аплодират. Повлиян от

32 Омладина Зајечарског округа спремила је маршалу Титу поклон за ројендан. – Борба, бр. 125, год. X, четвртак, 24 мај, 1945, с. 1

събитията в СССР ³³, маршалът тържествено обявява пред събралото се множество желанието си 25 май да се празнува като Ден на младостта: „Въпреки, че този ден се отбелязва като мой рожден ден, мисля, че би трябвало да му се даде по-друго име: ден на нашата младост, ден на спорта, ден на младото поколение и неговото по-нататъшно духовно и физическо развитие [...]”.

Сн. 3 Носителите на щафетите на тържествената трибуна на Площада на републиката, Белград, 25 май 1949 г.
Източник: Борба, бр. 124, год. XIV, уторак, 26 мај 1949, с. 1

Както отбелязва едно от пропагандните издания, посветени на събитието: „Югославските младежи въодушевено възприеха желанието на другаря Тито и манифестацията

³³ Джилас, М. Общуване с Тито. С., 1991, с. 18. Показателно е, че точно през тази година Идеологическата комисия към СЮК се опитва да забрани поставянето на портретите на вожда по кръчмите.

на Титовата щафета прераства в преглед на духовното и физическото творчество на младото поколение, в Щафета на младостта”³⁴. Разбира се, пропагандата си има свои „цели и задачи” и съответно свой език, с помощта на който ги изпълнява. Съвсем различен, естествено, е стилът на Милован Джилас, макар че преди да бъде „отлъчен”, Джидо е бил основен агитатор, пропагандатор, „култотворец”³⁵ и „принц на Политбюро”³⁶. През 1980 г. „людият черногорец” (както самият той обича да се определя, противопоставяйки се така на „проницателния, търпелив, цивилизован и хитър”³⁷ словенец Кардел) отдавна вече има стаж на „еретик”, дълъг, колкото и партийния му. Ето как той коментира последиците от решението за преименуването на щафетата: „[...] по такъв начин празникът стана [...] „по-народен” в унисон с божественото възприемане на неговата роля и с отношението на обезличените, единни народни маси към вождовете [...]”. Според Джилас смяната на името (на формата) не променило съдържанието, а напротив, засилило позицията на Тито, както това станало през 1953 г., когато, както посочва дисидентът, било взето решение да се върнат имената на населените места, предприятия, улици и т.н., „кръстени” на живи партийни дейци. Като „символ” Тито остава извън параметрите на тази „реституция”³⁸.

34 Titova štafeta Štafeta mladosti, с. 22.

35 М. Джилас е сред първите автори на пропагандни материали, възпяващи вожда още по време на „войната и революцията”. Вж. General-lajtnant Milovan Đilas. Josip Broz Tito: neimar slobode i bratstva naroda Jugoslavije. – В: Knjižica o našem velikom Titu. Tri članka i jedna pjesma. Petrovgrad, 1944, 1–6. Библиография на най-ранните произведения, посветени на маршала вж. у Sentić, M. Josip Broz Tito. Bibliografije. Zagreb, 1984.

36 Това ефектно определение му е дадено от публициста Момчило Джоргович. Đorgović, M. Đilas. Vernik & jeretik. Beograd, 1989, р. 21.

37 Джилас, М. Цит. съч., с. 135.

38 Пак там, 17–18. За градовете, именувани на Тито, вж. Tito

Сн. 4 Първата съюзна щафета – Щафета на младостта тръгва на 5 май 1957 г. от родното място, Кумровец. Първият ѝ носител е Вилим Броз. Пътят на тази щафета и на множество други локални щафети е дълъг е 58 хил. км, които са изминати от 850 хил. бегачи. На 25 май на стадиона на ЮНА щафетата с пожеланията на младежта и народите на Югославия е предадена в ръцете на рожденика от председателя на Народна омладина на Югославия Мика Трипало. Източник: *Titova štafeta-Štafeta mladosti*. Beograd, 1985, s. 23

От 1957 г. нататък официално съществува една единна съюзна щафета, която „най-великият син на югославските народи и националности“ получава от специално подбран младеж на стадион „ЮНА“. Първият, който му предава красиво изработената щафетна палка, е Мика Трипало (списък на последните носители на щафетата вж. ПРИЛОЖЕНИЕ 1), ръководител на народната омладина и бъдещ активен участник в т. нар. Хърватска пролет. През 1958 г. *палицата* отново е предадена на Тито от комсомолски ръководител – членът на ЦК на ССОЮ (Съюза на социалистическата омладина на Югославия) Мича Прелич, който по това време е комендант на трудовата акция „Братство-единство: Любляна – Загреб – Белград“. Затова и по време на тържественото предаване е облечен в бригадирска униформа. „Локалните“ щафети са – Gradovi. Titograd. Titova Korenica. Titovo Užice. Titov Veles. Kostić, D (urednik). Beograd, 1977.

запазени, но през 60-те години западат и като причина за това освен, разбира се, въвеждането на общосъюзната щафета, също така е телевизията, за чието значение в развитието на щафетата ще стане дума по-долу.

Наред с това всяка република си има манифестация по случай Деня на младостта и всеки град, където идвала щафетата, гледал да направи свое честване и да има принос в празника. Така 25 май е няколкомесечно ангажиране на младежта от републиките и покрайнините³⁹.

В организационно отношение до 1956 г. изглежда водещо място имат Югославският съюз за физкултура „Партизан“, Омладината и армията. След 1956 г. младежката организация излиза на преден план, като до края на 70-те армията също така играе значителна роля.

След смъртта на Броз през 1980 г. инициативата се развива под мотото „И след Тито Тито“. Тогава щафетата с честитката е връчвана на председателя на Съюза на югославската социалистическа младеж⁴⁰.

По-надолу ще представя няколко „моментални снимки“ от щафетите. Основният ми източник са части от оригинални кинопрегледи и филми, посветени на събитието, които бяха излъчени преди няколко месеца по белградската телевизия⁴¹, както и фотоматериали от Архива на Йосип Броз Тито, съхраняван в „Музея 25 май“. Черно-белите документалните кадри представят най-различни хора, които бягат с щафети в ръка: могат да се видят хора на ски сред зимната феерия на словенските Алпи, граждани с бомбета на

39 „Video sam te kako nosiš štafetu – čudim se sad si protiv nje“, p. 117.

40 Тази практика изглежда води началото си от 1978 г., когато зает с престоящия конгрес на СЮК, Тито не може да присъства на слета и младежкият ръководител, албанецът Азем Власи прочита поздравително писмо до участниците от името на Йосип Броз.

41 Svečana loža. – Trezor, II program RTS, četvrtak, 25. maj 2006

главите си и селяни с шайкачи, жени със забрадки, войници, деца... Обикновено те тръгват всяка година през март или април след заседания на комсомолските форуми. Тогава се решава как и кога ще се пишат *поруките* в училищата, откъде ще тръгне щафетата и по какъв маршрут ще поеме. С нарастването на значението на *слета* и разпространението на телевизията кадрите се променят. Вече милиони очи са вперени в човека, който, внимавайки да не се оплете и спъне, докато изкачва импровизираните нестабилни стълби, и плашейки се да не забрави наизустеното пожелание, носи щафетата на Тито.

Сн. 5 Сцени от пренасянето на щафетата

http://www.rex.b92.net/vlastitoiskustvo/izlozba_fotografije.html

През 70-те както техническите нововъведения, така и

нарастващото напрежение заради очаквания неизбежен край на иначе обявения за безсмъртен вожд, водят до още по-мощни *слетове*, на които сред „звук и светлина“ последните носители на щафетата я предават на добродушно усмихващия се диктатор. Така през 1973 г. зрителите пред малкия екран наблюдават огромни живи картини на терена и на трибуната, намираща се срещу официалната лежа; звучи музиката на легендарната песен *Друже Тито ми ти се кунемо* (Другарю Тито, ние ти се кълнем). Тито ръкопляска, малко пред него се намира Йованка. Гръмва рефрена „Тито, Тито винаги да ни е жив и здрав“. Зад кадър прозвучава гласът на диктора, който обявява носителя на тазгодишната щафета. В същото време последният се носи между хората, намиращи се на терена и веещи червени знамена. По думите на коментатора целият стадион вика: „Тито, Тито, дълго дълго да живееш за доброто на всички нас!“.

През 1976 г. заключителното съчетание представлява жива картина с участието на ученици от Струмица и Любляна. Те изграждат картата на Югославия като трикоълор. През картата минава носителят на щафетата, отправяйки се към почетната лежа. „Тито, Тито!“ – скандира стадионът на ЮНА, докато гръми претенциозната словенската композиция *Товариш Тито*. Затова пък през 1979 г. автор на водещата мелодия е талантливият поп и рок изпълнител от Войводина, Джордже Балашевич. Песента, която той композира – *Рачунайте на нас*, се превръща в един от най-големите югохитове. Заключителното съчетание за пръв път е представено и от пионери, и от войници (дотогава армията винаги е участвала самостоятелно), носещи червени потници и червени знамена. В този момент телеводещият коментира, че: „Щафетата отбелязва единството, братството, независимостта, самоуправлението, социализма“. Палицата е предадена на престарелия диктатор от една косоварка, която

е стипендиантка на Титовата фондация⁴². Докато водещият приповдигнато убеждава зрителите, че „всички погледи и мисли са насочени към Тито“, стадионът скандира: *Ми смо Титови, Тито е наш!, и Ти-то, Ти-то!*.

Сн. 6 Сцена от Щафетата на младостта.

През 1982 г., две години след смъртта на вожда, чрез „жива картина“ е представен маршалският пагон на Тито. Използвани са нови телевизионни ефекти: на екрана се появява дигитално изображение на класическата

⁴² Архивно градиво за тази фондация може да бъде намерено в АСЦГ, фонд 114, ССОЈ, попис II, фасцикла 131, Predsedništvo Konferencije SSOJ, Materijali „Titovog fonda“, 1977– 79.

партизанска фотография на Тито. Заключителното съчетание е вдъхновено от епопеята на Козара. Докато девойки, облечени в националните носии на югославските народи и войниците „творят“ на терена на стадиона, зад кадър дикторът коментира, че „с Тито в сърцето нашата любов е поздрава по пътя на братството и единството“. В този момент се появява последният носител на щафетата, посрещнат от пионери и девойки с национални носии.

Сн. 7. Фотоси от слета на стадиона на ЮНА. Източник:
http://www.rex.b92.net/vlastitoiskustvo/izlozba_fotografije.html

През 1984 г. в центъра на стадиона свири цигуларят Стефан Миленкович, който е само на 7 години. Детето-чудо е обкръжено от други деца и младежи. Щафетата идва на стадиона. Носи я облечена в бяло млада жена, която я дава на децата. Изброяват се имената на децата, които я препредават, докато стигне до последния носител на щафетата, миньор от рудника „Бор“. Прозвучава песента „Друже Тито, ми ти се кунемо“ едновременно в естрадната версия на Здравко Чолич и оригинала с почти литургийно звучене от 1948 г. Хората скандират: *Ти-то, Ти-то!*

* * *

Картината на Титовата щафета, или Щафетата на младостта, и слета на стадиона на армията, ще е доста бедна,

ако не бъдат представени някои детайли около сложната организация на мероприятията, които разкриват мястото на работните екипите, ролята на обикновените хора, участващи в проявите, а и на самия рожденик.

Като че ли най-трудна и изнервяща е работата на сценаристите и режисьорите. Техни са и най-интересните спомени.

Спасое-Пая Гърдинич, т.нар. Пая Културата, е една от легендите на щафетата. Прави сценария и ръководи организацията на щафетата от 1977 г. В интервю, взето през април 2002 г. в „Музея 25 май“, Пая представя любопитни сцени от кухнята на щафетата и *слета*.

Гърдинич разказва как през 1978 г. заради подготовката на XI конгрес на СЮК (Съюз на югославските комунисти) Тито не може да присъства на *слета* в Белград. Намира се на Бриони, където се приготвя за висшия форум на югославските комунисти. Пая Гърдинич и шефът на комсомолците албанецът Азем Власи⁴³ трябвало да предупредят участниците в мероприятиято, които били настанени в казармата „4 юли“. „Повярвайте ми имаше младежи и най-вече девойки, които припадаха и плачеха [...] на републиканските конференции представителите на градовете се изпокарваха кой град да участва [...]“, споделя Пая.

Така заради ангажиментите на вожда към партията през 1978 г. македонецът Чеда Джуревски, облечен в бригадирска униформа, предава щафетата на Тито на Бриони.

43 Азем Власи (1948 г.), косовки албанец, политик, по образование юрист. През 70-те е ръководител на ССЮЮ. През 1986 г. става ръководител на косовските комунисти и президент на автономната покрайнина. Свален от постове, които заема, и арестуван през 1988 г. През 1990 г. е освободен. Все още смята, че положението на Косово при Тито е било много по-добро, отколкото днес. Премиерът на Косово Байрам Косуми през 2005 г. го назначава за съветник в преговорите по изработването на Статута на областта.

Това е единственият път, когато Броз получава *палицата* в луксозната резиденция. Като любопитна подробност само ще спомена, че тогава Власи и Гърдинич подаряват на Тито брой на вестник „Младост“ със снимка на цяла страница, която представя Броз на терасата на резиденцията *Бугойна* в Босна. Гледайки fotografia, Тито казал: „Боже мой, колкото по-стар съм, толкова съм по-красив“.

За да е истински празника на Бриони, са поканени отличили се пионери. Те хапват торта с рожденика. От събитието е останала една известна фотография, която пропагандистите не пропускат постфактум да поместят в букварите (сега вместо нея в читанките бил отпечатан образът на Вук Караджич).

Вечерта Спасое Гърдинич и Азем Власи са на *слета*, където албанецът в качеството си на председател на ССОЮ прочита поздравително писмо до участниците от името на Тито⁴⁴.

На следващата година Броз идва на стадиона и сам приема щафетата. Това ще се окаже последният му 25 май. Според Пая Културата Тито живо се интересувал дали тази година честването ще е по-хубаво от миналата. Пая в характерния си маниер на симпатичен натегач, притежащ чувство за хумор и бърз рефлекс, отговаря: „Най-хубаво е, когато президентът на държавата се намира в ложата“. Тито е повече от скромен: „Какво общо имат съчетанията с мен?“.

С проявата през 1979 г. е свързана една любопитна подробност, касаеща ролята на армията в тържеството. Според Гърдинич дълго време войската сама решавала какво да прави в своята част преди самия край на шоуто, т.е. преди да започнат фойерверките. През 1979 г. обаче Пая преговаря с дългогодишния началник на Генералния щаб на ЮНА и секретар за народна отбрана армейски генерал Никола

44 „Video sam te kako nosiš štafetu – čudim se sad si protiv nje“, р. 113.

Любичич⁴⁵. По това време младежите вече не били съгласни, че по време на Деня на младостта трябва изключително да се показва силата на армията. Пая предлага да се направи съвместно съчетание между армията, пионерите и девойките (вж. по-горе). Идеята му е във втората част от съчетанието с участието на войниците на стадиона да излязат пионерите, които бойците да вземат в обятията си. Според идеята на сценариста пионерите трябвало да поставят червено цвете в дулата на пушките, след което заедно да застанат между девойките и всички да изиграят едно общо заключително съчетание⁴⁶.

На самия слет Пая, както обикновено, бил застанал отляво на президента, леко зад него, и тихо, така че да не се чуе в микрофоните, му обяснявал всичко за шоуто. Виждайки последното съчетание (армията, пионерите и девойките), Броз възкликва: „Боже мой, ама това е прекрасно, ама всички заедно. И пионерите, и девойките, и войската, всички заедно. Кой го измисли това?“. Гъвкавият Пая съобразително отговаря: „Другарю президент, това е ваша идея“. Тито възкликва: „Ама, как така, Боже мой?“ Пая: „Ами вие сами сте казвали: всички ние сме армията“⁴⁷.

Заедно с тези забавни истории в интервюто си Гърдинич отбелязва и нещо много важно за церемонията по предаването на щафетата. Никога не бил валид дъжд или поне никога не паднал голям дъжд.

През 80-те на мястото на хора като Пая Културата идва ново поколение от млади сценаристи с модерни идеи, за които на първо място е т.нар. професионализъм, а личните

⁴⁵ Никола Любичич (1916–2005) е армейски генерал, съюзен секретар за народна отбрана (1967– 1982), председател на Председателството на Сърбия (1982–1984), член на Председателството на СФРЮ (1984–1989).

⁴⁶ „Video sam te kako nosiš štafetu – čudim se sad si protiv nje“, р. 111.

⁴⁷ Пак там, с. 111.

моменти и човешките емоции по-скоро го обслужват.

Такъв е Жарко Чигоя. Той е бил съсценарист на слетовите през 1985 и 1986 г.⁴⁸ Подчертава, че конкурсът за сценарий бил публичен. По правило бил обявяван още през есента. През 1985 г. журито одобрява два сценария (за *поруката*, която се намира в *палицата* през тази година вж. ПРИЛОЖЕНИЕ 3). След това техните автори заедно обединявали идеите си в един съвместен. Предвидени са много нови неща. За пръв път са въведени графитите. За пръв път използват неон. Рокаджии пишат песни специално за събитието. Според Чигоя нарасналата роля на тази музика била следствие от това, че след смъртта на Броз се забелязва отстъпление от фолклора, в който доминирала армията и така *слетът* се свързва повече с интересите на младото поколение.

Жарко Чигоя непрекъснато набляга на техническите параметри на проявата. Бившият сценарист подчертава, че шоуто си има продуценти, музикални редактори, хореографи. Според него организационно-техническият механизъм бил „фантастичен“, като включвал сценаристи, драматурзи, режисьори, телевизия, армия, полиция. Организацията започвала през януари или февруари, когато се приемал сценарият и после тръгвала работата по центровете на републиките, за да се съедини всичко през последния месец в Белград.

Говорейки за Деня на младостта през призмата на професионализма, Чигоя изтъква, че много хора на изкуството разглеждали участието си като част от кариерата си. На слета била пяла Лепа Брена, пускали музика от Горан Брегович⁴⁹. За мнозина други изпълнители това била първата по-значима поява пред публика. За хореографите

48 „Ja se manje plašim generala – više se plašim pukovnika“, интервю с Жарко Чигоя, издател. – In: VLASTITO iskustvo, past-present, p. 167.

49 Пак там, с. 167.

мероприятието било истинско предизвикателство, тъй като понякога хореографията е свързана със задвижването на толкова много участници, че се правела на части, които след това били съединявани. Така виждаме, че през 80-те щафетата и най-вече последната церемония по нейното предаване все повече приличали на едно бляскаво шоу, към което съществувал толкова сериозен интерес от страна на хората, че за него не могли да се намерят никакви билети и пропуски – разграбвали се всички.

Естествено финансовите въпроси са неразделна част от професионализма. Ето какво казва Чигоя по този въпрос:

„Схващаме слета главно като работа и случай за получаване на добър доход, нека да стане ясно. Хонорарите не бяха нещо изключително, но определено бяха повече от приемливи. Можеше супер да си изкарате лятото или да живеете сносно половин година – това е истината“.

В средата на 80-те според сценариста вече нямало цензура, а ако все пак нещо било останало, то това се отнасяло само до телевизионното излъчване. Все пак трябва да се има предвид, че слетът имал идеологическо поръчение. Чигоя не крие това. Революцията е „ключова дума“. Връщането към миналото, когато „в края на краищата Броз побеждава“, е неизбежно. Задължително също така било изтъкването на силата на армията, според Чигоя.

Какво представляват последните дни от пътя на една щафета? В случая, за който разказва Жарко Чигоя, щафетата е достигала покрайнините на Белград на 23 май. На 24 май бегачите пристигат в столицата. В нощта на 23 срещу 24 май се организират „хепънинги“, това е т.нар. нощуване на щафетата (*noćenje štafete*). Самата щафетна *палица* е изложена в Сава център или в Дома на омладината. Цяла нощ пеят и свирят поп и рок изпълнители. Има изложби, прегледи

на постиженията на младежта – „щафетата е цял ритуал“, който, както твърди Чигоя, „може да се сравни с античните, а и с някои християнски ритуали, а щафетата беше някакъв обект [...] да кажем на обожание – олицетворение на тази или онази идея на Броз или наша, обща“.

Тук не мога да не пропусна един любопитен детайл с леко екшън привкус. По правило някъде към 18:00 г. щафетата идва на стадиона⁵⁰. През 1985 г. обаче, според легендата, разказана от Чигоя, *палицата* била вмъкната на стадиона с бял голф и едно „ченге“ я извадило от багажника с думите „Заповядайте, това е оригинала“. Сценаристът казва, че по този начин излиза, че всъщност из страната бил предаван „двойник“, докато оригиналът бил „на отговорно пазене“⁵¹.

Обикновените участници в щафетата нямат проблемите на организаторите и авторите на мероприятиято. Кое то не означава, че изобщо нямат проблеми. В този смисъл накратко ще представя спомените на някои от последните носители на щафетата или хората, които лично я предават на Йосип Броз Тито.

Как са се чувствали „носителите“ на щафетата? В едно предаване по белградската телевизия, излъчено в началото на 80-те, са поканени някои от тях.

Македонецът Миле Гаврилович (когато предава щафетата през 1960 г., е бил работник в комбината в Щип, а след това се премества в Маврово) обяснява, че се е чувствал доста напрегнат преди, по време и след предаването на щафетата. Въпреки че тренирал доста дълго, Миле объркал пожеланието, което трябвало да каже, докато връчвал щафетата на Тито.

Босненката Фуада Миджич (излъчена е от Сараево; през 80-те, когато дава интервюто, вече живее в Нови Сад) имала проблеми с текста, защото първото изречение било

50 Пак там, с. 169.

51 Пак там, с. 171.

много дълго. Тя мислела само как да го запомни и след като издекламирала дългото изречение забравила останалата част от репликата, така че трябвало да мине направо на последните думи „От името на народите на Югославия...” и т.н.

Известният спортист Мирослав Церар⁵² (завоювал 31 медала в спортната гимнастика; след края на кариерата си работи като адвокат) разказва, че стоял в средата на стадиона, обкръжен от стройни девойки. До стълбите, отвеждащи към чакащия в ложата Тито, гимнастикът е пренесен от моряци. Спортистът споделя, че се сблъскал със сериозни проблеми по стълбите (с тях неприятности имат почти всички участници, тъй като те са временно съоръжение, което не е стабилно), където трябвало да пази равновесие.

Катица Шефанович от Ниш също имала трудности. Наложило ѝ се да прекъсне поздрава, за да си поеме дъх. Тито помислил, че е забравила репликата и ѝ махнал с ръка да дава щафета. Междувременно тя се успокоила и продължила с честитката. Тито се усмихнал и доволен поел щафетата.

Първата албанка, предала щафета на Броз, Наджмие Янева от Прищина, пък се оплаква, че щафетата била твърде тежка. Имала и традиционните проблеми с текста. Честитката била на албански, но имало едно изречение на сръбски: „Волимо те друже Тито како што ти волиш нас” („Другарю Тито, обичаме те, както ти ни обичаш”). Тя обаче направила малка грешка, като казала: „Обичам те, както ти ни обичаш”.

През 1973 г. сходни неприятности преживява работникът Милан Иветич. При вида на Броз трудовият човек се разтреперил и забравил думите, с които трябвало да почете лидера.

⁵² Роден е през 1939 г. в Любляна. От 1961 до 1964 г. неименно е избран за Спортист №1 на Югославия. Вж. Znameniti slovinci. The Famous Slovenians. Ljubljana, 2000, s. 42-43.

Най-интересни са спомените на бившия миньор Милибор Антонович, носител на щафетата през 1984 г. За разлика от цитираните по-горе спомени, които са от средата на 80-те, той дава интервю за сръбската телевизия през декември 2005 г. В миньорския център Бор го посочват като представител на Шумадия. Антонович подчертава каква чест било това по онова време. Неслучайно местните комсомолци били разглеждали внимателно цялата му биография даже с характеристиките от казармата. След тази справка Председателството на омладината в Бор преценява, че е най-достоеен. В Белград се извършва още една селекция, защото кандидатите били няколко. Изглежда обстоятелството, че е миньор, представител на работническата класа, **наклонило** везните към него. За разлика от участниците, които цитирах по-горе, Антонович казва, че всичко минало леко: участвал в няколко репетиции, измислили му кратък текст, вероятно защото бил миньор и хората се съмнявали във възможностите му да помни, както не без доза ирония сам отбелязва той. Естествено стълбите създавали традиционни неприятности – „винаги били проблем“. Антонович ги качил след като изчакал да приключи поредната песен, посветена на Тито. Обут в бели обувки и нагласен в „парадна“ миньорска униформа трудовият човек предал щафетата, след като прочел наистина краткото поръчение: „Няма да отстъпим от пътя на Тито“. Неслучайно коментаторът по телевизията отсича: „Храбро, по рударски“. След това журналистите го питали какво ще стане с него, с какво ще се занимава. Миньорът твърди, че скромно бил отговорил: „Ще стане, каквото беше и преди“. Оказва се, че не е познал. Вероятно заради нарастващия сръбски национализъм и постепенното отричане от титовизма скоро след щафетата работникът е изключен от СЮК. Промените не му понасят и след 1990 г. заживява в Швейцария⁵³.

53 Raskovnik 120. – Trezor, II program RTS, četvrtak 25. maj 2006

В едър план: щафетата през 1972 г.

За по-доброто разбиране на щафетата и заключителния слет на стадион „ЮНА“ в Белград малко по-подробно ще се спра на една отделна щафета. За частен случай избрах проявата през 1972. Тя е посветена на 80-ия рожден ден на Тито и 30-годишнината от създаването на Обединения съюз на антифашистката югославска младеж (УСАОЮ)⁵⁴.

Председателството на социалистическата омладина взема решение щафетата да тръгне на 15 април от партизанския паметник на Иришки венац във Войводина⁵⁵. Първа носителка на щафетата е ученичката Снежана Цветкович. На изпращането речи произнасят председателят на Социалистическата омладина и председателят на Покраинския комитет на Съюза на комунистите. Според

⁵⁴ Създаден в Бихач през 1942 г. През 1946 г. променя името си на Югославска народна омладина (НОЮ) и по-късно в многократно споменавания вече ССОЮ.

⁵⁵ АСЦГ, ф. 114, фас. 6р. 21, „DAN MLADOSTI. – Informacija o delu proslave kojije je organizovao Savezni odbor“, р. 5. Впрочем датата в тази информация е сгрешена и като ден на заминаването на щафетата е посочен 13 април.

информацията на Съюзния комитет за честването на Деня на младостта Покраинската конференция на ССОЮ положила много усилия, така че „заминаването на щафетата да бъде изключително тържествено, атрактивно и с ясен политически елемент“⁵⁶.

Сн. 8 И в началото на 70-те на американците не им прави впечатление оркестрирания култ към югославския лидер, както и по-рано. На снимката президентът Никсън и съпругата му заедно с Тито и Йованка се отправят към официалната вечеря, дадена в чест на югославския президент от американския му домакин, 28.10.1971 г. Източник: NARA, Collection NS-WHPO: White House Photo Office Collection, 01/20/1969 - 08/09/1974.

Какъв е маршрутът на щафетата? Уточнявам, че тук няма подробно да описвам всички населени места⁵⁷, през които

⁵⁶ Пак там.

⁵⁷ Информация за Войводина, Босна и Херцеговина, Македония,

тя преминава, а само ще се спра на главните пунктове по нейния път (съзнавам, че това е малко досадна информация, но пък добре онагледява движението на една щафета).

Щафетата се задържа във Войводина от 15 до 18 април, като преминава през Нови Сад, Сомбор, Суботица, Кикинда, Бечей, Зренянин, Вршац и Панчево. От 18 до 21 април *палицата* е предавана на територията на СР Сърбия. Основните населени места, откъдето минава, са Грочка, Смедерево, Пожаревац, Кладово, Неготин, Бор, Парачин, Крушевац, Ниш, Враня и Прешево. В следващите четири дни (21–25 април) тя е в Македония – Куманово, Щип, Гевгели, Титов Велес, Прилеп, Битоля, Охрид, Тетово, Скопие и Ген. Янкович. Македонците предават щафетата на Косово. В размирната покрайнина тя се задържа два дни (25–27 април) и след като преминава през Качаник, Урошевац, Прищина, Призрен, Печ, Косовска Митровица и Рожай, е предадена отново на Сърбия, където прекарва нови 4 дена (27 април – 1 май). Този път я посрещат и изпращат Тутин, Нови Пазар, Рашка, Кралево, Крагуевац, Светозарево, Младеновац, Шабац, Нова Варош, Приеполе и Ябука, откъдето отива в Черна гора. Три дни (1– 4 май) *палицата* сменя бегачите си на територията на планинската република, преминавайки през Плевля, Иванград, Плав, Титоград, Бар, Херцег Нови, Никшич и Кръстач, за да се отправи към Босна и Херцеговина. В тази федерална единица щафетата остава цели 6 дни (4–10 май). По пътя си към Хърватска тя тръгва

Черна гора и Сърбия може да се намери в документацията на ССОЮ – АСЦГ, ф. 114, фас.бр. 21, „Pokrajinska konferencija – Savez Omladine Vojvodine – Proslava Dana Mladosti 1972. – Plan kretanja Štafete mladosti 1972. godine kroz Vojvodinu. U Novom Sadu, 21.II.1972.“, р. 1–8, „Plan kretanja Štafete mladosti kroz BiH u 1972. godini“, р. 1–4, „План и сатница за движење на Штафетата на [така е в документа] на младостта низ СРМ во 1972 година“, р. 1–2, „Satnica Štafete mladosti kroz Crnu Goru u 1972. godini“, Plan kretanja Štafete mladosti kroz SR Srbiju za 1972. godinu“, р. 1–4.

от Гачко, Тентище, Фоча, Сараево, Тузла, Добой, Баня Лука, Бихач, Дрвар, Травник и Требине. В Хърватска щафетата се намира от 10 до 14 май и основните места по маршрута ѝ са Дубровник, Сплит, Задар, Грачац, Огулин, Делнице, Риека, Пула, Пореч и Нови град. Оттам отива в Словения, където прекарва 4 дни (14–18 май). Последователно преминава Изола, Копер, Толмин, Йесенице, Кран, Любляна, Търбовле, Целе, Дравоград, Марибор, Птуй и Рогатец, откъдето отново е пренесена в Хърватска. При втория си престой там остава 5 дни (18–23 май), изминавайки километрите от Св. Рок, през Крапина, Вараждин, Копривница, Беловар, Крижевци, Загреб, Карловац, Сисак, Дарувар, Нашице, Словенски Брод, Осиек до Винковци, след което палицата се връща за около ден и половина (23–24 май) там, откъдето е тръгнала – във Войводина. Шид, Сремска Митровица, Рума, Стара Пазова и Земун са населените пунктове, през които се движи щафетата. На 24 май в 11:00 ч. тя достига Белград⁵⁸, където „пренощува“ преди на 25 май щафетата да бъде предадена на юбиляра от Бранко Мандич, работник в „Комбитекс“, предприятие, намиращо се в босненския град Бихач.

Как се извършва пренасянето на щафета? Отговорът изглежда ясен: с тичане. Всъщност не е точно така. В предишни години щафетите са се пренасяли с какво ли не, а през 1972 г. основното средство са мотоциклетите. На практика организаторите са предвидили да се бяга само малко на влизане, във и на излизане от съответните населени места. Т.е. там, където има публика, която да гледа щафетата⁵⁹. В Македония пък силите на бегачите са пестени с помощта на велосипеди, самолети и влак⁶⁰. Реки като Дунав, Тиса и Сава

58 АСЦГ, ф. 114, фас. 6р. 21, „Plan kretanja Štafete mladosti 1972. godine“, p. 1–3.

59 Пак там, „Pokrajinska konferencija – Savez Omladine Vojvodine – Proslava Dana Mladosti 1972. – Plan kretanja Štafete mladosti 1972. godine kroz Vojvodinu. U Novom Sadu, 21.II.1972.“, p. 9.

60 Пак там, „План и сатница за движење на Штафетата на

не са препятствие и щафетата смело ги преминава или на сал, или с помощта на по-модерни превозни средства като моторници и скутери⁶¹.

Движението на щафетата по график изисква огромна работа, свързаната най-вече с координацията между младинските ръководства по места. Трябва ясно да се определят часовете на посрещане, престоят и заминаването на щафетата от съответните населени пунктове и естествено точно да се определи мястото, на което щафетата ще бъде аплодирана, в града или селото, където по план е предвиден по-дълъг престой⁶².

Пътят на щафетата из страната е съпътстван с най-различни мероприятия. Както отбелязват функционерите на ССОР в своята официална информация за честванията, посветени на 25 май през 1972 г.: „Престоят на щафетата в някое населено място не е само повод за връчване на сърдечни честитки за рождения ден, ами същевременно представлява повод за издигане на нови инициативи, за обогатяване на комсомолската активност, а някъде практически си остава единствената политическа манифестация през годината“⁶³. През 1972 г. тези местни прояви са стимулирани от инициативата на комсомолския официоз „Младост“ „Празник във вашия град“. Вестникът организира програми за младежите и „останалите жители“ в градовете, където щафетата „нощува“. За целта е създаден творчески колектив, наречен „Керван на младостта“. Керванът е определен [така е в документа] на младостта низ СРМ во 1972 година“, с. 1.

61 Пак там, „Pokrajinska konferencija – Savez Omladine Vojvodine – Proslava Dana Mladosti 1972. – Plan kretanja Štafete mladosti 1972. godine kroz Vojvodinu. U Novom Sadu, 21.II.1972.“, p. 9.

62 Пак там, „Pokrajinska konferencija – Savez Omladine Vojvodine – Proslava Dana Mladosti 1972. – Plan kretanja Štafete mladosti 1972. godine kroz Vojvodinu. U Novom Sadu, 21.II.1972.“, p. 10.

63 Пак там, „DAN MLADOSTI. – Informacija o delu proslave kojije je organizovao Savezni odbor“, p. 6.

като „пътуващ празник“, което впрочем доста прилича на въведените от болшевиките по време на Октомврийската революция пропагандни влакове, мобилни изложби, театри и прочие⁶⁴. „Пътуващият празник“ се състои от музикален състав, певци (5 на брой), водещи на програмата, артисти, балерини и манекени. „Шоутата“ трябва да се провеждат един ден преди посрещането на щафетата⁶⁵. Според концепцията проявите, организирани от „Кервана на младостта“, трябва да допринесат за създаване на тържествено настроение около посрещането на щафетата. Програмата има два варианта: за младите и за стопанските организации, поели шефство над организацията на инициативата. В „шоуто“ за младежта са предвидени „дейности“, включващи поезия, живопис, музика, скулптура и др. В тях трябва задължително да участва и местен представител на омладината. Във всяко населено място „Керванът“ е длъжен да изнесе по три програми: от 15:00 ч. започва представлението за пионери, което трае 45 мин., два часа по-късно стартира проявата за младежите, а в 20:00 ч. са поканени „родителите, представителите на обществено-политическите организации, приятелите на младите и т.н. Заключителното „шоу“ „пътуващият празник“ изнася на 24 май в белградския Дом на омладината⁶⁶.

Вестник „Младост“ отговаря за финасирането на мероприятията. Средствата са набирани от стопански организации и различни институции, с които официозът постига споразумение относно формата им на изява в

64 Советское декоративное искусство. Материалы и документы 1917–1932. Агитационно-массовое искусство. Оформление празднеств. Таблицы. М., 1984, с. 6.

65 АСЦГ, ф. 114, фас. 6р. 21, „PRAZNIK U VAŠEM GRADU“ Aktivnosti u vezi s organizacijom i proslavom Dana mladosti 72.“, р. 1.

66 Пак там, „PRAZNIK U VAŠEM GRADU“ Aktivnosti u vezi s organizacijom i proslavom Dana mladosti 72.“, с. 2.

манифестациите с участието на „Кервана“⁶⁷.

Сн. 9 Шумадия посреща Тито. Източник: www.titoville.com

Самото предаване на щафетата е извършено в изключително бляскава атмосфера на утвърдили се като традиционното място стадион на ЮНА. Телевизията за пръв път осигурява цветна картина за проявата. Всъщност запазената документация във Фонда на ССОЮ недвусмислено показва до каква степен *слетът* е изместил предхождащата го щафета. На Деня на младостта е отделено много по-голямо

⁶⁷ Пак там, „PRAZNIK U VAŠEM GRADU“ Aktivnosti u vezi s organizacijom i proslavom Dana mladosti 72.“, p. 3.

внимание от страна на централните органи на омладината, докато носенето на палицата до голяма степен е оставено на републиканските и покраинските ѝ структури. По утвърдила се вече традиция заключителното честване, съпровождащо предаването на щафетата, се извършва по сценарий, утвърден с конкурс. От шест предложения са избрани три, като в крайна сметка окончателната концепция е написана от авторите на първите два сценария Перо Зубац, Слободан Божич, Момчило Баляк и Мирослав Настасиевич, които също така включват някои идеи, особено що се отнася до участието на армията, от синопсиса, дело на капитан Богдан Тирнанич⁶⁸.

Целта на заключителното тържество е да символизира „творчеството, мислите и чувствата на всички млади хора в нашата страна“. И още: „Годината, която остана зад нас, потвърди решимостта на всички трудови хора и особено на младежите да бранят достиженията на тридесетгодишното социалистическо развитие – самоуправлението, свободата, братството и единството. Тези понятия представляват единствената истинска бъдеща алтернатива за младите, младежите не ги възприемат като абстракция, а като реалност, за която трябва да се борят и да съхраняват. Ето защо тези идеи трябва да бъдат лийтмотив на тазгодишното заключително тържество от честванията за Дена на младостта. Наред с това през 1972 г. отбелязваме две годишнини, които са от голямо значение за младежкото движение: 30 години от създаването на УСАОЮ и пионерската организация и 30 години от първата младежка трудова акция на Саничко поле“⁶⁹.

В този абзац, както впрочем и в целия сценарий, прави
68 Пак там, „DAN MLADOSTI. – Informacija o delu proslave kojije je organizovao Savezni odbor“, p. 2..

69 Пак там, „OVO VREME SE PAMTI PO NAMA – zajedno u mladosti, zajedno u radu, zajedno u budućnosti. Scenario za završno priredbu Dana mladosti 1972. 10. april 1972“, p. 1.

впечатление, че авторите изобщо не споменават името на Тито. Когато става дума за лидера, те предпочитат да го наричат „президента“. Това силно контрастира с други документи, разглеждащи щафетата, особено тези, които излизат изпод перото на провинциалните младежки ръководства. Така например при формулирането на „лайтмотива“, пронизващ честванията в Черна гора, местните омладинци на първо място посочват юбилеите на Тито – 80-годишнината му и 35 години от идването му начело на партията⁷⁰.

Разбира се, умереността на сценаристите по отношение на вожда си остава само в текста на сценария им. Церемонията на стадиона е грандиозна, като традиционните възхвали, посветени на Броз не са спестени и този път. Въведени са много нови елементи. Част от тях са съобразени с телевизията, както изрично подчертават сценаристите⁷¹. Това е свързано с цветното предаване, което тя излъчва. Ето защо желанието на авторите е съчетанията да бъдат, колкото се може по-цветни, ефектни и запомнящи се. Така виждаме как техническите новости създават нови възможности във визуализацията на култа, като му придават ефект и блясък, който може да бъде видян и запомнен от една все по-разширяваща се аудитория⁷².

За пръв път през 1972 г. музиката става водеща в *слета*. Тя е написана преди създаването на съчетанията, които в случая

70 Пак там, „PROGRAM PROSLAVE DANA MLADOSTI U CRNOJ GORI 1972. GOD-“, р. 1.

71 Пак там, „OVO VREME SE PAMTI PO NAMA – zajedno u mladosti, zajedno u radu, zajedno u budućnosti. Scenario za završno priredbu Dana mladosti 1972. 10. april 1972“, р. 2.

72 Чолович също подчертва ролята на телевизията. Според него тя предоставя възможността „чудодейната“ палица да влезе във всяка къща и, така да се каже, във всяка ръка чрез проследяването на пътуването на една-единствена щафета и проследяването на впечатляващото ѝ предаване на Тито на стадиона на ЮНА в Белград. В последната фаза на режима от щафетата остава само това, от което се нуждае телевизията.

трябва да я следват. В бъдеще тя ще се налага все по-силно, ангажирайки едни от най-добрите югославски композитори. Вероятно във връзка с цветното предаване е прокарано още едно нововъведение – т. нар. жив семафор, намиращ се на източната трибуна и непрекъснато изписващ различни лозунги, тематично свързани със съчетанията, разиграваци се на терена⁷³. Всъщност „семафорът“ представлява различни „живи картини“, сменящи се благодарение на усилията на около 4000 еднакво облечени младежи, които в определен момент издигат ленти с подходящия цвят.

Сн. 10 Комсомолецът от Церова Момчило Любенович предава щафетата на председателя на Общинската конференция на ССРНЮ в Пирот. Източник: Слобода, 2. април 1977., год. XXXII, бр. 1297 (12), с. 1

⁷³ АСЦГ, ф. 114, фас.бр. 21, „OVO VREME SE PAMTI PO NAMA – zajedno u mladosti, zajedno u radu, zajedno u budućnosti. Scenario za završno priredbu Dana mladosti 1972. 10. april 1972“, p. 1.

В организацията на щафетата се появяват и нови подходи, които все още са актуални – например в работните документи можем да срещнем понятието *тимски рад* (или „работа в екип“). В тази връзка на 11 април колективът от сценаристи предлага, „имайки предвид малкото време, останало до Деня на младостта [...] и по-нататък да се работи в екип за реализирането на проекта, като сценаристите трябва задължително да имат участие в избора на упражнения и да се намират в най-тясно сътрудничество с режисьорите на честването и другите специалисти“⁷⁴.

Когато обаче се експериментира твърде много, стават и гафове. Така в края на *слета*, след като президентът е приел щафетата и благодарил на омладината, в натъпилия ентусиазъм, докато „живият семафор“ на 15 секунди изписва думите *VOLIMO TE*, в небето са пуснати десетки гълъби. Случва се нещо, което никой не е очаквал. Пая Културата си спомня, че гълъбите се били появили в пограмата по инициатива на югославските гълъбовъди, които чествали някаква годишнина и желали да съчетаят Титовите юбилеи със своите. Авторите на слета приели предложението, но не синхронизирали изявата на гълъбите, защото не знаели с абсолютна точност кога ще завърши шоуто. Според Гърдинич това по принцип трудно можело да се предвиди, защото понякога Тито говорел дълго, а друг път бил лаконичен⁷⁵.

⁷⁴ Пак там, с. 12.

⁷⁵ По традиция Тито, облечен в маршалската си униформа, седи на трибуната в компанията на шефа на Комсомола, обкръжен от официални лица и популярни обществени личности, като да речем Здравко Чолич. През 70-те Йосип Броз не си дава много много зор и често отговаря на честитката, примерно, нещо от рода на: „Вие, комсомолците, носите пожеланията на нашите народи. В тези пожелания има много желаниа, които ние, отговорните за работата по изграждането на социализма в Югославия, е трябвало да осъществим... Щастлив е народът, щастлив е народът, който има такава младеж! (ръкопляскания)“. РТС, рубрика ТРЕЗОР,

Въпреки това, организаторите сложили гълъбите, примерно, в 21:00 ч., а за 21:05 определи началото на фойерверките. Дали гълъбите закъсняли или пиротехниците подранили, не се знае, но това, което се знае, е, че двете неща се засекли и доста птици станали фламбе. Този гаф по-късно кара организаторите да въведат нов, този път механичен семафор, на който били изписвани упражнения, автори и т.н.⁷⁶

Сн. 11 Слетът на градския стадион в Пирот – „манифестация на младостта и любовта към другаря Тито“. Източник: Слобода, 28 мај 1977., год. XXXII, бр. 1304 (19), с. 1

Тук ще представя един типичен кадър от историята на щафетата в провинцията. Като частен случай съм избрал Пирот през 1977 г., когато този символ на югославската глуха провинция (в сръбския език за подобни места се употребява елегантната дума *вукојебина*) посреща и изпраща Щафетата на младостта. Отделил съм място и за честването на самия 25 май. Основният източник, който съм ползвал, е органът на Социалистическия съюз на югославския трудов народ (ССРНЮ)⁷⁷ в града – в. „Слобода“.

Щафетата е посрещната в Пирот на 27 март.

емисия посветена на щафетата, 28.5.2006, 13:30– 14:30 CET.

⁷⁶ “Video sam te kako nosiš štafetu – čudim se sad si protiv nje”, р. 115.

⁷⁷ Югославският еквивалент на ОФ.

Провинциалният град се постаравал да организира „величествена церемония“. Площад „АВНОЮ“ представлява „импозантна гледка“. Зад главната трибуна „като изваяни от камък“ са застанали войници, комсомолци, работници, земеделци и др., общо 40 души, които „представяват 40-те Титови години начело на партията“. Отляво и отдясно на официалната трибуна са наредени деца с шарени балони. Те „символизират вечната младост – 85-те Титови години“, – както се изразяват казионните журналисти, отразили събитието. Думите „Тито – Младост“ красят огромен транспарант, който „допълва глетката“. Към 16:15 ч. площадът „избухвава плаузи“. Откъм Бабушница⁷⁸ се появява щафетата. Тя е донесена до официалната трибуна от земеделския производител и „извънреден студент“ Момчило Любенович. Той предава *палицата* на председателя на Общинската конференция на ССРНЮ Душан Миялкович. В този миг множеството започва да скандира: „Тито – партията!“, „Да живее Тито!“, „Тито е герой!“ и т.н. Скоро започват да пристигат локалните щафети с пожелания от трудови колективи, училища, общини и прочие. Ето какво заявява пред ликуващото множество секретарят на Общинския комитет на Съюза на сръбските комунисти Томислав Тодорович: „Щастливи и радостни днес посрещаме Щафетата на младостта, Титовата щафета, този символ на нашите поздравления и най-хубави пожелания към вождя на нашата революция, работническа класа, гражданите, младежта и пионерите, към любимия наш другар Тито, за неговия 85-и рожден ден“.

Тодорович подчертава ролята на Тито за единството на партията и неговите фундаментални заслуги като „организатор и инициатор на народноосвободителната война и революцията“, като „между другото“ отбелязва „следното“: „И народът от пиротския край, който се

⁷⁸ Градче, намиращо се южно от Пирот, близо до българската граница; общински център.

намираше под бутуша на българските фашисти, даде своя достоен принос в борбата за освобождението и победата на революцията [...]. Около 16 хил. души от този край участваха в народноосвободителната борба, а 2000 дадоха живота си за свободата на социалистическата ни родина”⁷⁹.

От името на „трудовите хора, гражданите, младежта и пионерите от град Пирот” до Тито е изпратен поздравителен адрес (вж. ПРИЛОЖЕНИЕ 2) В него се подчертава ролята на „вожда и учителя” за всички успехи, постигнати от югославското общество. Адресът завършва с обещанието на участниците в митинга да „претворят в живота” Титовата мисъл, която била „въплътена” в документите на Десетия конгрес, Устава и Закона за сдружения труд⁸⁰.

През май провинциалният град, намиращ се в един от най-изостаналите райони на тогавашна Югославия, е част от грандиозните тържества по случай Деня на младостта и Титовите юбилеи (40 години начело на партията и 85-ата му годишнина)⁸¹. На градския стадион във *врло свечан амбијент* (много тържествена обстановка) се провежда *слет* на младостта в чест на „Титовите и нашите юбилеи”. Мотото на проявата е „Тито – Революция – Свобода – Младост”. На стадиона присъстват 15 хил. души. Над хиляда деца, ученици и войници участват в съчетанията и упражненията, представени пред зрителите. *Слетът* е открит със съчетанието „Тито – Революция – Мир”, изиграно от ученици и войници. Според журналистите от в. „Слобода” със силни овации били

⁷⁹ „Манифестација привржености Титу и Партију: Пирот приредио величанстван дочек и испраћај штафети младости”. – Слобода, № 1297, 2 апр. 1977, с. 1.

⁸⁰ „Драги друже Тито...”- Слобода, 2. април 1977., бр. 1297, с. 1

⁸¹ От 1946 г. до 1977 г. в Пирот са били проведени 26 *слета* с около 160 упражнения и съчетания, в които са участвали повече от 100 хил. души, а са били проследени от над 220 хил. зрители. Николић, Т. Манифестација љубави према Титу. – Слобода, № 1304, 8 мај 1977, с. 7.

изпратени съчетанията „Шарена ливада“ на ученичките от Педагогическата академия и „Младост – Радост“ на децата от Основно училище „29 ноември“. Заключителната вежба „Свобода другарю, свобода чиста и широка“ е представена от „питомците“ на Основно училище „8 септември“⁸². По думите на учителя Томислав Николич, който отразява събитието, накрая „всичко се слива в една мисъл: „ОБИЧАМЕ ТЕ ДРУГАРЮ ТИТО, ДА СА ТИ ЧЕСТИТИ 85-ия РОЖДЕН ДЕН И 40 ГОДИНИ НАЧЕЛО НА ЮКП И СЮК И ОЩЕ ДЪЛГО ДА СИ НИ ЖИВ И ЗДРАВ И ДА НИ ВОДИШ КЪМ НОВИ ТРУДОВИ ПОБЕДИ В МИР И ТВОРЧЕСТВО“⁸³.

Сн. 12 Съчетанието „Разиграла се младост“. Изпълняват учениците от средните училища: за квалифицирани работници „Милентие Попович“, Техническото и Млекарското училище. Източник: Слобода, 28 мај 1977., год. XXXII, бр. 1304 (19), с. 7

⁸² „У част Титових и наших јубилеја на Градском стадиону у Пироту одржан слет младости Тито – Револуција – Слобода – Младост“. – с. 1

⁸³ „Манифестација љубави према Титу“, авт. Томислав Николић. – с. 7.

25 май е отбелязан и с други прояви. В казармата е прочетено слово в чест на Тито, а след това пред строя са обявени наградите за проявилите се войници по повод Деня на младостта на рождения ден на Йосип Броз⁸⁴. В залата на Дома на ЮНА за гражданите на Пирот е организирана историческата изложба „Дрѣварската операция 1944 г.". Изложбата се провежда със съдействието на Военния музей в Белград и е „изключителен случай да си припомним тези славни дни от нашата Народноосвободителна борба"⁸⁵.

Въпреки приповдигнатия тон обаче, с който се отразява празникът в Пирот, публикуваните във в. „Слобода” снимки показват, че всъщност става дума за една много провинциално честване, за едно бледичко отражение на тържественото предаване на щафетата сред бляскавата хореография на слет-а в югославската столица.

1987: Краят на щафетата

Последната Щафета на младостта се състои през 1987 г. Последната ѝ носителка е малката Раймонда Брошай от Косово. За пръв път слетът, с който по традиция завършва всичко, се провежда като част от Югославската среща на младите, организирана в Белград. След заключителната *приредба* участниците се преместват на площад „Карл Маркс”, където мероприятиято приключва с голям рок концерт.

С тази последна щафета е свързан и най-големият „гаф” в историята на мероприятиято, който всъщност става повод за прекратяването му. Словенските авангардисти от т. нар. Нов колективизъм печелят конкурса за официален плакат, рекламиращ събитието, но белградската преса разкрива, че плакатът им е вдъхновен от произведението на Рихард Клайн „Третият Райх”. Ето какво си спомня през 2004 г. един

84 „Свечаност у Касарни”. – с. 1.

85 Изложба „Дрварска операция 1944”. – Пак там.

от участниците в скандала – Роман Уранек: „Нашият плакат за Деня на младостта е автентичен ретроавангардизъм. Той е цитат, но нашите цитати никога не са в чист вид [...] Опитавме се да направим възможно най-добрия плакат за Деня на младостта.

В началото никой не позна аналогията.

Най-напред Председателството на Словенската омладина се идентифицира с нашия плакат, после и цялата младежка организация на Югославия, а и тогавашните генерали бяха доволни. На тях страшно им харесваше. Добре си спомням, че един генерал даже каза колко му е приятно, че на плаката има мускулест младеж, а не някаква абстракция [...] Но когато откриха препратката, проблемите започнаха.”⁸⁶.

Срещу младежите е повдигнато обвинение, но след 6 месеца то е оттеглено. Авторите не са наказани. Улемек обяснява защо са минали метър: „Смятам, че ако не живеехме в Словения, щяхме да свършим в затвора; в Словения т.нар. гражданско общество вече бе много развито и републиката беше един вид самостоятелна в рамките на Югославия”.

Към това обяснение се присъединява и друг участник в скандала – Душан Мандич: „Под инициативата за гражданско общество се подразбираха и *Radio Študent*, и *Mladina*, а също така теоретиците [Славой] Жижек, [Младен] Долар, [Растко] Мочник, Павел Гантар ... Без тази подкрепа абсолютно всичко би отишло в друга посока”.

Така словенските младежи се подиграват и на Тито, и на щафетата. Следват бурни дискусии. Някои от тях са предавани по белградската телевизия. Какви са аргументите за и против? Тук ще се спра на част от най-основните, изказани по време на обсъждането на въпроса, състояло се в Дома на омладината още на 6 юни 1987 г., т.е само няколко

⁸⁶ IRWIN, Ljubljana. Poster Scandal. – In: VLASTITO iskustvo, past-present, p. 163 .

дни след рождения ден на починалия лидер⁸⁷. Обсъждането е излъчено по белградската телевизия.

Водещи на срещата са Милица Пешич и Божидар Николич. За участие в дискусиата са поканени:

- Милан Лазович, секретар на Комитета за отбелязване на Деня на младостта;
- Ненад Илич, който е белградски режисьор, отговарящ за театралната дейност в Дома на омладината;
- Фурио Радин, психолог от Загреб;
- Лиляна Йоргованович е редактор в казионния вестник „Младост“;
- Борис Джуверович, белградски социолог;
- Бранимир Бркляч, комсомолски функционер, председател на Войводинската омладина;
- Игор Лауш, секретар на Словенския комитет за отбелязване на Деня на младостта;
- Нияз Скендерагич, висш комсомолски функционер, член на Председателството на Съюза на социалистическата омладина на Югославия.

Заради скандала с плаката водещите дават думата първо на словенския представител. Младият Лауш започва с тривиалната информация, че на 25 май 1987 г. е имало манифестация в Любляна. Като цяло, според него, словенците харесали слета и били доволни от участието си. Общо взето първата му реплика не предвещава нищо драматично.

След него думата взема белградският социолог Борис Джуверович. Той е привърженик на щафетата. Твърди, че Денят на младостта бил изключение от другите празници и младите искали да остане. „Въпреки критиката, младите искат празника“, подчертава социологът.

⁸⁷ Štafeta da ili ne. –Trezor, II program RTS, 27.5.2006, 13:45–14:45. Разговорът е организиран от *Дом омладине*, Информационна програма на белградската телевизия. За кратка анотация на предаването вж. http://www.tvist.tv/Arhiva/225_nedelja.htm

В полза на щафетата логично се изказва и високопоставеният младежки „деятел“ Нияз Скендерагич. Той смело заявява, че това е най-югославската манифестация. След това еднозначно становище е излъчена анкета с участието на деца и младежи от словенската столица Любляна. Младите са разделени: повечето са за, но сред тях има и такива, които са за съхраняването ѝ, само че под друга форма, с включването на повече поп и рок концерти.

Тези аргументи са подкрепени в студиото от Лазович, според когото действително трябвало да се направи нещо по-актуално, което би било по-подходящо за телевизията.

След него хърватинът Радин цитира проучване, според което 50% от младежите поддържат щафетата във вида, в който е; 1/3 са критични към щафетата, но едва 6% са против нея, докато 10% не са изразили мнение. Същевременно в Словения само 18% поддържат щафетата, а 22% са против нея, което, разбира се, е една много важна подробност.

Намесва се журналистката Лиляна Йоргованович. Макар да е представителка на казионно издание, младата жена първа открива огън по щафетата. Според нея единствено словенската омладина внася „рационално зърно“ в дикусията. Тя уточнява, че ритуалът, който се обсъжда, се състои от три елемента: Ден на младостта, щафетата и слет, за който се спори най-много. Журналистката твърди, че ако се запази тази формула, то ще възникнат сериозни проблеми и с тръгването на щафетата. Тя заявява, правейки доста крива гримаса, че щафетата била повече израз на любовта на младите към историческия си вожд, а не някакъв общоюгославски символ.

Противоречиво е становището на режисьора Ненад Илич. С характерния за гилдията си стремеж към ефектната фраза той казва, че щафетата не пада от небето и е ритуална акция, в която има нещо магическо, нещо „паганско“, но едновременно с това в нея има нещо много рационално,

особено в организационно отношение, за разлика от ранните й години, „когато вземе, че изскочи на пътя някой старец, хване *палицата*, потича 20 метра и я предаде“. Щафетата обаче не била добра, защото не можела да обедини Югославия, убеден е брадатият Илич.

Отново се намесва загребският психолог Радин. Подкрепяйки щафетата, той твърди, че все пак тя е опорна точка за младите, тя е фолклор, тя е трайна и е преживяла какви ли не промени.

Тогава кроткият до този момент словенец Лауш започва да излага аргументи против щафетата. Според него слетът бил институция и голям бизнес. Иронично подхвърля, че мероприятиято си имало собствен телефонен номер, обаче вече се е било превърнало в причина за най-големите спорове в омладината. Освен това инициативата била скъпа. По-надолу ще видим, че финансовите въпроси са сред основните тези в критиките срещу щафетата.

Намесва се и публиката, изпълваща докрай салона в Дома на омладината. Гласовете от залата са доста по-остри. Така според един зрител в САЩ никой не говорил за „братство и единство“, но въпреки това там съществува нация; обратното, в Югославия „само за това се вика, а няма ни братство, ни единство“. Отправено е обвинението, че Денят на младостта не е празник на младите, а на младежките функционери. Посочено е, че проблемът не бил нов: още от 1984 г. било обсъждано бъдещето на щафетата, а в края на 1986 г. от университета в Любляна излязло предложението за нейното спиране.

Белградският социолог Джуверович пак взема думата, като контрира финансовите аргументи против ритуала, заявявайки, че няма нужда да се влиза във „вулгарен икономизъм“.

Това определено изнервя част от публиката. Зрител споменава, че през 1981 г. белградското списание „Студент“

изнесло данни за цената и възмутено допълва, че през 1987 г. само в Белград и района щафетата струвала повече от издръжката на ТАНЮГ и „Борба“. Накрая човекът от публиката заядливо подхвърля: „[...] Нека да се разнася щафетета, нямам нищо против, но, брате, тия, къде я носят, да си я плащат“.

Хърватският психолог веднага го контрира с ироничното подхвърляне, че ако ритуалът бъде премахнат, то тогава парите пак със сигурност няма да се изхарчат за нуждите на младите хора.

Дискусията е прекъсната от репортаж за посрещането няколко дена по-рано на щафетата в сръбския град Валево. Материалът е заснет от Площада на Тито, където се коват скари за тържественото отбелязване на празника. Местният ръководител на проявата казва, че във Валево тя струва 130 млн. динара⁸⁸. Същевременно на същия площад е проведена среща на омладината *за* или *против* щафетата. Участниците се обединяват около становището да се промени формата ѝ, но да не се премахва, защото е общоюгославски символ.

След края на репортажа дебатът в Дома на омладината в центъра на югославската столица продължава. Милан Лазович е поканен да изнесе по-конкретни цифри за харчовете по щафетата. Според него слетът струва 10 млрд. динара. Срещу тези пари в честването са участвали 5 хил. души, 50 хил. са били зрителите на стадиона, 15 млн. пред телевизорите; били са акредитирани 250 журналисти. Около 3 млрд. били изхарчени за костюмите на участниците. Тези костюми след края на тържествата са подарени на младежите. Останалите големи разходи били направени по настаняването на участниците, които, както е известно, идват от цяла Югославия. „Обществото не е толкова бедно, че да не дава тези пари и без това много повече пари чезнат

⁸⁸ По тогавашния официален курс 1 американски долар се обменя за около 780 югославски динари.

в Югославия, вие трябва да видите сълзите, прегръдките, целувките, размяната на адреси между децата”, емоционално завършва отговора си Лазович.

Предаването отново е прекъснато, за да бъде излъчена анкета с децата, участвали в последното посрещане и предаване на щафетата в Белград. Според анкетирания и слетът, и щафетата са необходими. Едно добре „подковано” дете твърди, че ритуалът трябва да се запази, защото това е, което децата и младежите могат да направят за Тито, „а знаем какво той е направил за нас”. Младите момичета са сред най-горещите почитателки на щафетата. За тях Денят на младостта е повод за нови запознанства: „И без това вече почти не се срещаме с младежите от другите републики, това поне е повод за някакви контакти”, свенливо усмихвайки се отговарят две от тях.

След тези кадри дебатът в Дома на омладината продължава. Доволен от видяното, комсомолският функционер Скендерагич изтъква, че анкетата показва ясно какво желаят децата. „Ние като ръководители имаме проблем с това, че смятаме да казваме какво е добро, какво е лошо за младежта. Като някакви душеприказчици сме”, самокритично заключава омладинецът.

Недоволен от чутото, Лауш става все по-агресивен. Според него щафетата е навик. Хората били свикнали с нея и затова участвали. В същото време той е наясно, че щафетата е тема, за която може да се говори, но има други, по-важни проблеми, които не могат да се обсъждат.

Намесва се един от водещите, заявявайки, че слетът е най-гледаната югоемисия, гледа се повече от филмите и аудиторията ѝ е по-голяма дори от тази на футболните срещи.

Лиляна Йоргованович продължава с критичните си изказвания. Според нея участниците в щафетата не са обективен източник, защото са под влияние на емоциите, с

чиято помощ всъщност, манипулирайки масите, социализмът винаги постигал успехите си. Тя обвинява югославската омладина в консервативност, пасивност и раболепие. Журналистката стига дотам в нападките си, че обявява Денят на младостта за форма на сондиране на мисленето на младежта и на нейната способност да понася тежестите и да търпи. Нека остане, казва тя, но не може да се допусне 10–12 млн. да слушат крайно безсмислени политически лозунги. Нападката ѝ явно е отправена срещу казаното от Лазович.

Словенецът Лауш използва момента и преминава в настъпление, като не пропуска да удари горкия Лазович: „Приятелството – ами това е най-нормалното нещо, което ние сме направили ненормално заради цените на самолетните билети, заради цените на автобусните билети, и затова дай да направим Ден на младостта да се сприятеляваме; ама как ще се сприятеляваме през лятото... [прекъснат от ръкопляскания] като на морето не може да се отиде. Няма братство и единство, въпреки празника, няма братство и единство в инвестициите, *ще има братство, ако всички работници от предприятията, построени от словенската икономика в Черна гора и Косово, дойдат в Белград и кажат – ето ние сме пример за братството и единството* [курсив мой – Д. Г.]; *предпочитам да празнуваме днешния ден и бъдещето, а не миналото*”.

Привържениците на щафетата са объркани и започват да се изразяват неясно като белградския социолог Джуферович, който изръсва наукообразната мисъл, че младежта е „депримирана, резистентна, а това е опасно, защото може да експлоадира”.

Публиката отново се активизира. Според млад зрител щафетата е била проява на примитивно съзнание, на тоталитарно съзнание, манипулация на политическия връх... Така, според младежът, Денят на младостта представлявал един крайно примитивен ритуал. В отговор на това психологът

Радин разумно отбелява, че всъщност се говори не за щафетата, а за политическата система и за отношението на хората към нея.

Публиката се сеца за анкетата с децата. Според неин представител тя е чиста проба манипулация, тя е лакирана политическа манипулация и едно сериозно проучване би показало, че мнозинството от младежите са против щафетата.

Естествено публиката не е еднородна. Така анонимен участник, който трудно може да бъде определен като младеж, патетично, но същевременно с известно основание, заявява: „[...] обичам Тито, един от най-великите хора. Аз съм от следвоенното поколение и не се нуждая от парче дърво, метал или пластмаса, за да го обичам. Ако отхвърлим щафетата, след три години ще паднем в пропастта, трябва да се издигат истински политически въпроси, сега политиците издигат програма за политическа стабилизация, аз смятам, че трябва да се издигне програма за човешка стабилизация”.

След това изказване водещата се ориентира към приключване на предаването с въпроса: как да изглежда щафетата?

Публиката, разбира се, има свежи идеи, които варират между предложения за запазването на щафетата под нова форма и такива, които по-скоро се правят, за да произведат смях в залата. Така например е предложено Денят на младостта да се провежда по модела на популярната през 80-те инициатива Лайф ейд, като обединява целия креативен потенциал на Югославия, защото младежите ги интересувал единствено концертът. Същевременно един човек предлага организиране на 100 дни на младежта в името на единството. Някакъв мъж от Кралево (традиционно четнически край) се присмива на аргументите, изтъкващи традицията в полза на щафетата, като казва, че в неговия район имало обичай хората да слагат пари в една чутура, след което задава

реторичния въпрос трябва ли да запазим чутурата и през ХХІ век, защото е традиция? Тази шега е подета от друг зрител, който заявява, че е за щафетата, но с чутура, в която да се слагат пари и с тях да се построи поне един километър магистрала между Белград и Загреб.

Дискусията е завършена от пробивния Лауш. Словенецът иска да няма политическа цензура и заявява, че при запазването на старите методи на работа и идеологически чист Ден на младостта нищо няма да се получи, а ако нещата продължават по този начин няма как да стане и „скоро, няма да имаме какво да празнуваме, което ще е жалко, защото в тази държава обичаме да празнуваме“.

През 1988 г. в Белград има слет, но щафетата е прекратена. Телевизионни кадри от тази година представят учудването на децата и младежите, дошли в югославската столица, за да тренират упражненията за 25 май, от това, че няма щафета. Чува се въпросът кой е решил така? Репортерът им отговаря: „Омладината“. Едно от децата пита „Коя омладина?“ Има обаче и младежи, които се оплакват, че тържеството струва 250 млрд.⁸⁹, с които 200 хил. младежи могли да отидат на море.

Секретарят на Съюзния комитет за отбелязването на Деня на младостта Милан Лазович в интервю, дадено на стадиона на ЮНА, обяснява защо щафета вече няма да има. Основната причина се състояла в тенденцията от последните години щафетата все повече да губи смисъла си и затова се стигнало до предложението на Войводинската омладина за прекратяването ѝ. Така по решение на Конференцията на ССОЮ от 26 януари 1988 г. Денят на младостта придобива ново измерение и ето защо в новата приредба щяло да се наблягана универсални общочовешки послания, „прославящи живота“. Ще бъдат загърбени политическите символи, но

⁸⁹ По тогавашния официален курс 1 американски долар се обменя за около 1534 югославски динари.

все пак щяло да има снимка на Тито. Според леко смутения Лазович това не било никакво скъсване с традицията.

През 1989 г. вече няма и слет. Дошло е времето за масовките, организирани от Милошевич и Франьо Туджман.

Функции

Според пропагандните интерпретации щафетата през 1945 г. „представлява един от първите символи на свободата, благодарността и признанието на всички наши народи и народности към легендарния си вожд Йосип Броз Тито“⁹⁰. Много скоро обаче тя се превръща в „убедително доказателство на братството и единството“ на югославските „народи и народности“⁹¹. След смъртта на вождя щафетата се организира и като символ на любов и преданост към Тито и „делото му“, носейки „поръчението и завета на югославяните, че в бъдеще ще продължат твърдо и непоколебимо да следват пътя на Тито“⁹².

Естествено щафетата е измислена като основна съставка на култа към Тито. Неслучайно пропагандното издание, посветено на десетгодишнината на проявата, започва със заклинанието, че: „ Всяка крачка, пробягана от краката на стотиците хиляди носители на титовата щафета, всички пътища, преминати с *палиците*, носещи думи на радост и благодарност, всичко това е нашата любов към него и неговото дело, неговия път, който винаги е бил, и остава белязан с труда и усилията на страната ни и всички ние да направим онази голяма крачка, онази най-голяма крачка в историята към напредък и всестранно развитие⁹³“.

Заедно с това, акцентирайки върху строежите на магистрала и заводи, върху неизбежните трудови акции

90 Titova štafeta Štafeta mladosti, p. 7.

91 Пак там.

92 Пак там.

93 Popović, Br. Putevima srca. – В: Deset godina Titove štafete, p. 23.

и с помощта на дори по-маловажни символи като надписа „Made in Yougoslavia“ (така е изписано в текста), щафетата обединява в образа на Йосип Броз югославската съвременност със спомените от „войната и революцията“, като ежегодно почита „места на паметта“, каквито са, да речем, битката при Неретва, битката при Сутеска, Бела Крайна, „където Кидрич⁹⁴ вдигаше народа на бунт“, бачката равнина, „където падна Йован Микич-Спартак⁹⁵“, Бяла църква, където гръмна „седмоюлската пушка“, Бихач, Яйце, Дървар, „снежните върхове на Дурмитор“⁹⁶...

В този смисъл етнографът Иван Чолович ефектно, но и леко маниерно прави заключението, че „приемането и предаването на щафетата може да се опише като символна контактна комуникация, чрез която се свързват [...] **всички**, които се докосват до щафетата и я предават по-нататък, както и тези, които са излезли да видят нейното преминаване и да я поздравят“. Според Чолович, по подобен, чисто физически начин „щафетата свързва всички градове, всички планини, всички пътеки, всички реки и всички простори, по които нейните носители бягат, плуват или летят“. Пътят на щафетата се подбира така, че да бъдат посетени всички паметни места от символичната география на Титовия режим⁹⁷ или, както пише в изданието *Titova štafeta – Štafeta mladosti* – „всички исторически места, на които са се водили великите битки на нашата революция“⁹⁸. Целта на комуникацията чрез щафети

94 Кидрич, Франца Борис-Петер (1912-1953) – словенски комунист и водещ югославски ръководител в стопанската област, който до смъртта си е сред най-близките съратници на Тито. През войната нееднократно е избран за политически комисар на Словенския главен щаб. Обявен за народен герой през 1952 г.

95 Югославски национален състезател атлет, който като командир на суботичкия партизански отряд загива при сраженията за град Суботица през октомври 1944 г.

96 Пак там, 27–28.

97 Čolović, I. Цит. съч., с. 141.

98 Пак там; *Titova štafeta Štafeta mladosti*, p. 7.

е да се създаде връзка между гражданите от всички краища на Югославия от една страна, а от друга, всички те да се обвържат с Тито като последен приемник на този предмет и единствен, имащ правото да го задържи за себе си, твърди Иван Чолович. След 1957 г. голямата щафета се сдобила с една нова функция: тя вече не била само сакрален предмет, в който като последица от допира на хиляди ръце се акумулира „чудотворна енергия“ (любов, благодарност, надежди), от която се хранва Титовата власт; тя се превърнала в символ на всички малки щафети, които не достигат директно до вожд⁹⁹.

Приемайки, че централна фигура в ритуала е Йосип Броз Тито, аз бих разгледал щафетата от малко по друг ъгъл. За мен тя също така е един опит да се създаде общоюгославска идентичност, която да се превърне в опора на държавата. За целта се използва не особено големият набор от възможни обединяващи символи. Такъв на първо място е лидерът. Причина за това са не само фактите или митовете, обграждащи личността на Броз, нито пък неговото властолюбие. Последното безспорно е от значение, но не е решаващо. Без съмнение щафетата развива и разнообразява култа към Тито, укрепвайки личната му власт. В същото време обаче култът допринася за сплотяването на югославската общност поне в краткосрочен план. Ритуалът е смесица от символите на две идеологии – класовата марксистко-ленинска идеология, която се налага в резултат от войната, и по-старата идеология на югославизма, която има дълга и противоречива история в югославското пространство. И класовата идеология, и наднационалната идеология на югославизма целят обаче едно и също – изграждане на югославска идентичност. Класовият характер ясно се откроява в често срещани из пропагандните съчинения фрази от рода на „ръцете на работниците, земеделците и войниците еднакво здраво носиха

⁹⁹ Čolović, I. Цит. съч., с. 141.

щафетата, която е най-скъпия подарък за другаря Тито”¹⁰⁰. В същото време е необходимо да се създаде впечатлението за пряка идентификация на младите с личността на водача¹⁰¹. Логично е да се счита, че младите най-лесно могат да бъдат превърнати в югославяни. Същото обаче може да се каже и за работниците, студентите и войниците, които заемат ключово място в щафетата, и разбира се, Деня на младостта. Те също са „бенефициенти” на режима поне за известно време. В крайна сметка работниците се трудят в новите предприятия, които властта гради, независимо дали има или няма икономическа полза от това; нарастващият брой студенти в „размножаващите” се из цялата страна нови висши учебни заведения също така е резултат от усилията на властта да създаде нова интелигенция, която естествено да бъде задължена и лоялна на държавата. Войниците пък са представители на една от най-югославските институции – ЮНА. По този начин югославският режим, без значение дали ще го наречем титовизъм, национален комунизъм, самоуправленски социализъм, социалистически югославизъм и т.н., и т.н., се опитва да гради желаната идентичност с някои от средствата на национализма като армията и възпитанието на подрастващите.

Едни от компонентите, които присъстват в частот нациите или поне в тази част, която се отличава с повече стабилност, са споделеното минало и вярата в общото бъдеще. Много от посланията на пропагандата, съпътстваща щафетата, са именно в този смисъл. Миналото е олицетворено от Втората световна война, която задълго се счита за начална точка в историята на новата държава. Естествено с нея са свързани „местата на паметта”, част от които посочих по-горе. С нея е свързан също така новият героичен пантеон, начело на който,

100 *Stefanović, M., M. Baljak, D. Petrović, Z. Sekulić, B. Vasić, Titova štafeta mladosti. Beograd, 1989, p. 134.*

101 *Манојловић Пинтар, О. Цит. съч., с. 96.*

разбира се, е живият водач Йосип Броз Тито. В по-малка степен се използва и периодът на конфликта Тито – Сталин. Все пак и той присъства в някои от проявите, съпътстващи щафетата, като в Пиротско се извършват посещения на лобните места на загинали граничари (явно в сблъсъци с българските граничари).

Наред с това мисля, че би могло да се твърди, че титовизмът, изграден от социализъм, югославизъм, пропагандирано самоуправление и необвързаност, олицетворявано от водача, би могъл да бъде оприличен на политическа религия или това, което Робърт Бела нарича гражданска религия (*civil religion*)¹⁰², или по-точно – титовизмът съдържа известно религиозно измерение, което отново цели създаването на принадлежност към държавата на базата на определени символи. Тези символи се нуждаят от ритуали, чрез които да бъдат налагани. Именно такъв ритуал е Титовата щафета. Една от причините за провала на Щафетата на младостта е неуспехът на югославската държава да изгради трайна адаптивна политическа или гражданска религия. Поне според мен това може да се обясни с крайно противоречивата и непоследователна национална политика на управляващите, която така и не успява да реши към какво точно се стреми.

Щафетата след щафетата

Щафетите и слетовите изчезват, но професионалистите, които са ги организирали, остават на разположение. Професионализмът си е професионализъм и някои от *редителите* на щафетата, като споменатият вече Жарко Чигоя, са ангажирани в нови „проекти“. По този начин масовката на Газиместан, организирана по повод 600-годишнината

¹⁰² Bellah, R. Civil Religion in America. – *Daedalus*, Vol. 134, 2005, р. 32. Русо за пръв път използва фразата в труда си „Общественият договор“.

на Косовската битка, по холивудски би могла да се „рекламира“ като „Газиместан: от създателите на щафетата“. Впрочем Чигоя, обяснявайки достойнствата на перфектния „хепънинг“, споменава, че все пак нещата започнали да изглеждат „заплашително“¹⁰³. Не бива обаче да се забравя, подчертава творецът, че по онова време Милошевич се радва на огромна популярност в Сърбия. Естествено Газиместан е най-известната масова проява, за която е писано от много специалисти по разпада на Югославия. Същевременно има чествания, като това в Сремски Карловци, където се отбелязват 300 години от Великото преселение на сърбите, които са съпроводени с не по-малко интересни детайли. Чигоя си спомня: „Или в Карловци, където имаше прослава на 300-годишнината от Великото преселение на сърбите [...] Е тук, нямаше нищо „градско“ – хората пристигаха на коне и се случваше какво ли не“¹⁰⁴.

С разнебитването на СФРЮ в периода 1987-1992 г. ежегодно отпадат почестите, отдавани на Йосип Броз. Както посочих щафетата изчезва първа. Вече бе отбелязано, че през 1988 г. се състои последният централизиран слет в Белград¹⁰⁵. На 25 май 1989 г. авторитеният ежедневник „Политика“ отбелязва рождения ден на маршала едва ли не като детски празник, отделяйки му най-много място в

103 За отбелязване е, че албанците добросъвестно сътрудничат на организацията по честването. Вж отбелязването на юбилея на страниците на вестник „Политика“ от 28.06.1989 – Политика, среда, 28. јун 1989., бр. 27200, год. LXXXVI, с. 1-12. Изданието е достъпно и в мрежата на адрес www.anamnesis.info/documents.htm

104 „Ja se manje plašim generala – više se plašim pukovnika“, р. 171.

105 Но без участието на армията и пионерите. Показателно е, че от мероприятиято се „отклонява“ омладината на Словения, Косово и Черна гора. Завршна приредба Дана младости. – Политика, среда 25. мај 1988, бр. 26808, год. LXXXV, с. 1.

притурката си за подрастващи¹⁰⁶. На другия ден все пак излиза информация за различните прояви, свързани с празника – като например рок-концерт в Пионерския град и филмов маратон в Дома на омладината¹⁰⁷. Следващата година празникът изглежда забравен¹⁰⁸, а през 1991 г. вестникът публикува само един материал, свързан с 25 май, в който се критикуват част от младежките ръководители, които са работили по осъществяването му¹⁰⁹. След това Денят на младостта за известно време е забравен. Едновременно, но малко по-бавно отпадат и почестите към паметта на Тито, отдавани на 5 май. Така, ако през 1990 г. гробницата му, или Къщата на цветята, е посетена от официална държавна югославска делегация (председателят на Председателството на СФРЮ Янез Дърновшек (настоящ президент на Словения), председателят на Скупщината на СФРЮ Слободан Глигориевич и председателят на Съюзното изпълнително вече (СИБ)

106 Прослава Дана младости. Данас машта добија крила. – Политика за децу, год. LX, четвртак, 25. мај 1989., с. 1; Изглежда обаче, че в някои провинциални центрове по-трудно отмират честванията на 25 май. Поне такъв с случаят с град Лесковац, През 1990 г. в града изпозват Международния ден на цветята, 23 май, за да заместят ставащия все по-неудобен Титов рожден ден. Пак там, с. 230.

107 Прослава Дана младости. Будућност је већ наша – хоћемо садашњост. – Политика, петак 26. мај 1989, бр. 27167, год. LXXXVI, с. 1, 8. Сходни прояви има и в провинциален град като Лесковац, където през 1989 г. той е отбелязан с изпълненията на множество спортисти, войници, пионери, дейци на културно-просветните организации и т.н. Програмата започва в 16:00 и трае до полунощ. Стојковић, Ж., Хр. Ракић. Цит. съч., с. 227.

108 Изглежда обаче, че в някои провинциални центрове по-трудно отмират честванията на 25 май. Поне такъв с случаят с град Лесковац. Според Ж. Стойкович и Хр. Ракич през май 1990 г. в града изпозват Международния ден на цветята (?), за да отбележат някакси ставащия все по-неудобен Титов рожден ден. Стојковић, Ж., Хр. Ракић. Цит. съч., с. 230.

109 Дан професионалне младости. – Политика, субота 25. мај 1991., бр. 27884, год. LXXXVIII, с. 8.

Анте Маркович)¹¹⁰, то през 1991 г. само военните (генерал-полковник Благое Аджич, адмирал Стане Бровет и генерал-полковник Милан Чушич) се покланят на гроба, демонстрирайки вяроност към „организатора и вожда на антифашистката и народно-свободителна борба на народите на Югославия“. Наистина има и представители на федерацията, но като че ли рангът им издава значително отдръпване на висшите държавни институции като Председателството, Скупщината и СИБ (цветя поднасят члена на Председателството на СФРЮ Богич Богичевич, зам.-председателят на Скупщината на СФРЮ Ирфан Аянович и зам.-председателят на СИБ Живко Прегл)¹¹¹. На следващата година подпредседателят на Председателството на СФРЮ др. Бранко Костич (всъщност на остатъчна Югославия) премахва почетната стража от Къщата на цветята и предоставя опазването ѝ на Музея 25 май¹¹². С това култът към Тито окончателно престава да бъде покровителстван на държавно ниво. Но не изчезва в общественото съзнание.

Тринайсет години след тези събития, на 22 май 2005 г., щафетотворният Крагуевац е облепен с плакати, отпечатани като трибагреника на СФРЮ¹¹³. Плакатите призовават хората се съберат в 15:00 ч. на 26 май пред Паметника, издигнат в чест на на щафетата през 1977 г., за участие в

110 Делегације СФРЈ, СКЈ и Оружаних снага положили венце у Кући цвећа. – Политика, субота 5. мај 1990, бр. 27505, год. LXXXVII, с. 1, 6.

111 Сећање на маршала Тита. – Политика, недеља 5. мај 1991., бр. 27864, год. LXXXVIII, с. 6.

112 Армија више неће чувати Титов гроб. – Политика, понедељак 4. мај 1992., бр. 28223, год. LXXXIX, с. 1, 5; Титов гроб без почасне страже. – Политика, уторак 5. мај 1992., бр. 28224, год. LXXXIX, с. 11

113 Посочвам този пример, защото е свързан с града, от който тръгва щафетата през 1945 г. Иначе има и множество по-ранни примери за организиране на вече неформални щафети, за които всеки може да намери изобилие от информация в мрежата.

„последната щафета“. Предвиден е концерт-хепънинг. Никой не идва „в уреченото време, на уреченото място“. Пред екип на РТС (Радио телевизия на Сърбия) анкетирани ученици отговарят, че не знаят нищо специално за 25 май. Били заети с подготовката си за матурите. На въпроса какви са оценките им по история, отговарят: „Как дойде“. На други места обаче щафети все пак се организират. Според информация на сръбския ежедневник *Глас јавности* Ден на младостта се провежда в Сараево, Тиват, Кумровец, Нови Сад, Суботица, белградските кръчми „Липа“ и „Корчагин“ и т.н.¹¹⁴ На тези изяви се събират югоносталгици от цяла бивша Югославия. Накои от тях са силно свързани с режима като бившият Титов картечар и разузнавач Каменко Дорошки, загубил за Югославия ръката си, който, разказвайки за Броз, успява само да промълви: „Тито беше човек...“ и се разридава най-искрено. Освен „борци“ като Дорошки в мероприятията се включват дори чужденци от Англия и Германия, които някога са били почитатели на югославския водач. Има и тийнейджъри с титовки на главите си, които вероятно по-рано никога не са виждали как е изглеждал лидерът. Организаторите на някои от щафетите ги предават в „Музея 25 май“, където трябва да бъдат съхранявани като част от огромната колекция от щафети.

Щафетата и *слетът* са част от днешната югомитология, наред с човека, на когото са посветени – Тито. Като мит мероприятието излиза извън реалното си значение, като фактите вече нямат голямо значение и неслучайно в цитирания от мен „учебник“ по СФРЮ за „повтарачи“ е объркан стадионът на „Партизан“ с този на „Звезда“, а Денят на младостта е представен силно релативизиран чрез постмодерното смесване на времето и пространството: „Хореографията

114 Глас јавности, 25 май 2005, или в интернет на адрес: <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2005/05/25/srpski/D05052401.shtml>

на слета е еkleктична по модела на соколските събори в Прага, филмите на Лени Руфеншал и уиндзорските паради в чест на кралицата-майка. Силно застъпена е архетипната митологична символика на плодовидостта и обновяването на живота на границата между пролетта и лятото”¹¹⁵.

Естествено, както и по-рано, има противници на щафетата и Деня на младостта, които днес вероятно не са по-малко от привържениците ѝ. Един от тези противници, историкът Милан Протич, твърди, че отбелязването на този празник и опитите да бъде възстановена щафетата показват „в каква степен при титовизма и култа към личността са били промити мозъците на някои хора”¹¹⁶. Разни хора, разни идеали, както се казва.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

Разпределение на последните носители на щафетата по републики и занимание			
Година	Име	Занимание	Република, покрайнина
1957	Мика Трипало	младежки функционер	Хърватска
1958	Милан Прелич	младежки функционер, ръководител на Трудова акция	Сърбия
1959	Станка Горишек	работник	Словения
1960	Миле Гаврилович	работник	Македония
1961	Слободан Йованович	работник	Сърбия
1962	Фуада Миджич	студентка	Босна и Херцеговина
1963	Момчило Кнежевич	ученик	Черна гора
1964	Йосип Харцет	работник	Хърватска

115 Novačić, D. Цит. съч., с. 99.

116 Глас јавности, 25 май 2005, или в интернет на адрес: <http://arhiva.glas-javnosti.co.yu/arhiva/2005/05/25/srpski/D05052401.shtml>

1965	Мирослав Церар	спортист	Словения
1966	Мирко Анжел	Военен, пилот	-
1967	Миодраг Струняш	ученик	Черна гора
1968	Едвард Франкович	Пазин	Хърватска
1969	Катица Стефанович	Университетска преподавателка	Сърбия
1970	Лиляна Жежова	ученичка	Македония
1971	Наджмие Янева	работничка	Сърбия, Косово
1972	Бранко Мандич	работник	Босна и Херцеговина
1973	Милан Иветич	работник	Сърбия, Войводина
1974	Войко Махнич	работник	Словения
1975	Вера Бегович	студентка	Черна гора
1976	Миливое Мариич	земделец	Сърбия
1977	Марица Лоев	ученичка	Хърватия
1978	Челе Джорджески	студент	Македония
1979	Саня Хисени	студентка	Сърбия, Косово
1980	-	-	-
1981	Иван Ижак		
1982	Кирил Заплотник	земделец	Словения
1983	Миодраг Мрдак	военноморски офицер	Черна гора
1984	Милибор Антонович	работник	Сърбия
1986	Веселин Вуйович, Светлана Китич (сръбкиня)/ Стефан Миленкович	Хандбалисти, цигулар	Черна гора, Босна и Херцеговина, Сърбия
1987	Раймонда Брошай	ученичка	Сърбия, Косово

* Строител на електроцентралата Джердап

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

Скъпи другарю Тито!

Присъединявайки се към милионите трудови хора и граждани от всички краища на нашата страна, по повод на Твоя осемдесет и пети рожден ден ти изпращаме най-сърдечни поздравии и искрени пожелания да си ни жив и

здрав и още дълго да ни бъдеш вожд и учител.

Ти, другарю Тито, в най-тежките дни за цялото прогресивно човечество, когато злодейската фашистка армада пороби половината земно кълбо, имаше смелостта и силата да поведеш нашите народи и народности в решителен бой, който беше дълъг и кървав, но накрая се увенча със слава и победа.

Предизвикателствата бяха не по-малки, когато ти поведе нашите народи и народности по пътя на независимо строителство на социалистическото самоуправляващо се общество извън догмите и клишетата.

Тази година се навършват четири десетилетия, откакто ти застана начело на Югославската комунистическа партия. В това съдбоносно за нашата история време извоювахме истинска национална свобода и независимост, сътворихме братско и равноправно общество за всички наши народи и народности, укрепихме властта на работническата класа и смело вървим по пътя на изграждането на социалистическо самоуправленско общество.

Под Твоето ръководство се превърнахме в признат фактор на мира, борбата за независимост, равноправие и равноправни взаимоотношения в комунистическото и работническото движение. Необвързана Югославия се превърна във вдъхновител и активен инициатор за освободителните, антиколониални и революционни движения и в непресъхващ извор на вдъхновение за социалистическо преобразуване на света.

Събрани на величествен митинг, ние изразяваме своята готовност, както и досега, непоколебимо и последователно в нашата политическа и цялостна активност да претворяваме Твоята мисъл, въплътена в документите на Десетия конгрес на СЮК, Устава и Закона за сдружения труд.

27 март 1977 година.

ТРУДОВИТЕ ХОРА, ГРАЖДАНИТЕ, МЛАДЕЖТА И ПИОНЕРИТЕ

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

Поръчението на Щафетата на младостта, 1985

Най-хубаво е да започнем с Титовите думи – за себе си и за всичко, което е различно от обичайния мирен живот. С тези думи сме наясно повече от всякога. Защото времето е повече от сериозно. Заплашват ни разделения и спорове. Нашето самоуправление буксува. Стандартът започна да се топи, а от това бяхме отвикнали. Безработните – почти един милион са.

На кръстопът сме. От много места точат зъби срещу нас. Необвързаността за мнозина е трън в очите.

По света – има много войни, глад и безправие.

Някои може би ще ни направят забележка, че започваме така поръчението си. Но ние не сме повърхностни дърдорковци. Не сме забравили 45-та, не сме забравили нито една битка и нито една победа. И не мълчим за тях. Гордеем се с тях! Обаче от всички победи най-сладка е следващата!

Борбата, която водим, ни вдъхва сили по нов начин. Тежко е, но нали не за пръв път е така? [...] Добре е, че никога не сме идеализирали социализма и нас тези борби не са ни разнежвали. Във всеки случай трудно е да си млад, да живееш, да се бориш. Това са Титови думи, те са наш пример и наше убеждение.

Тито е вдъхновение за нас. Имаше ни доверие, а ние му отвърщахме с любов и дела. Титовото отношение към младежта беше неговата грижа за бъдещето на нашата революция. А нашето отношение към Тито – отговорност за собственото бъдеще.

Знаем, че не сме безгрешни. Съдят ни, че сме поколение без идеали, склонни да премълчим, вместо да се борим.

Не е точно така.

Мълчим наистина повече, отколкото би трябвало. Бихме могли и повече да работим. Но сме също така подценени. Имаме идеали, но не сме съгласни послушанието да бъде мярка за привързаността към целите на революцията.

Югославската социалистическа революция се стреми към борба! В тази борба ще бъдем реалисти, ще искаме „невъзможното“! Ще бъдем храбри, но и мъдри! Ще бъдем демократични, но и безкомпромисни.

Само такава борба ще осигури позицията на носители на съвременето, а не тази на чираци в бъдещето. Победата на самоуправлението, братството и единството – начело със Съюза на югославските комунисти – води към сигурни житейски перспективи! Според човека!

Ако е така, искаме революционните цели да се осъществяват бързо и ние да бъдем техни творци! Работническата класа да управлява, както ѝ приляга и според историята, и според нас! С цялото си сърце сме на страната на тези постановки, вярваме в тях и имаме право да изискваме същото от другите.

Обещаваме още, че ще се борим. Като Тито.

ОМЛАДИНАТА И ПИОНЕРИТЕ НА ЮГОСЛАВИЯ

Източник: Titova štafeta Štafeta mladosti. Beograd, 1985. 9.

“COUNT ON US”: TITO’S BATON AND YOUTH’S BATON

Dimitar Grigorov

The article deals with one of the most interesting manifestations peculiar to Tito’s personality cult. A baton dedicated to Yugoslav leader’s birthday took place in 1945 or immediately after the war. In 1957 due to the aftermath of CPSU 20th Congress the event changed its name into Youth baton.

The present text provides a brief presentation of the sources and literature about the baton. The text includes a paragraph dedicated to the tradition which precedes Tito's baton. Next follows a brief account on the history of the event as part of Tito's cult. Details on the organization and some of the difficulties met by the team working out the program of the baton are also presented in the article. Paragraphs on the baton in 1972 as well as the passing of the baton in the country are also included in the text. Information is provided about the last baton in 1987 and the aftermath of this interesting component of leaders worship in Yugoslavia.

The author draws a conclusion the Tito's baton or Youth baton has been the most important ritual established in order not just to strengthen leader's position but also aiming at creation of some kind of civil or political Yugoslav religion which had to facilitate the spread of all-Yugoslav consciousness. This attempt failed due to the undetermined and contradictory policy of the Yugoslav communists regarding the National question.